

ماهیت و قلمرو تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

سیدقاسم زمانی *

مهریار راشدی **

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۰/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۱/۱۰

چکیده

موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) یکی از موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت است که تجارت خدمات را میان اعضای سازمان، قاعده‌مند کرده است. با تصویب گاتس به‌عنوان اولین و تنها موافقت‌نامه چندجانبه‌ای که تجارت بین‌المللی خدمات را پوشش می‌دهد، سازمان جهانی تجارت، نقش خدمات را در اقتصاد جهانی به رسمیت شناخت. یکی از اصول بنیادین سازمان جهانی تجارت و به تبع آن، گاتس، اصل عدم تبعیض است. این اصل، در چارچوب گاتس، شامل دو مؤلفه است: تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد و تعهد رفتار ملی. ماده ۲ گاتس با تأکید بر لزوم رفتار دولت کامله‌الوداد نسبت به خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات به طوری که از رفتار درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه دیگر اعضا نامطلوب‌تر نباشد، تعهد به رفتار دولت کامله‌الوداد را محترم و الزامی می‌شمارد؛ این رفتار باید فوراً و بدون قید و شرط به دیگر اعضا تسری یابد. یک عضو به شرطی می‌تواند به اقدامی مغایر با دولت کامله‌الوداد ادامه دهد که چنین اقدامی در ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ فهرست شده و با شرایط مقرر در این ضمیمه انطباق داشته باشد. همچنین در مواد ۱۴ و ۱۴ مکرر و دیگر مواد گاتس به برخی معافیت‌های دیگر تصریح شده است که در ضمن این پژوهش به آن اشاره خواهد شد.

واژگان کلیدی

سازمان جهانی تجارت، گاتس، خدمات، عدم تبعیض، رفتار دولت کامله‌الوداد

مقدمه

از آثار پدیده جهانی‌شدن، درنوردیدن مرزهای طبیعی کشورها و درهم‌تنیدگی و یکپارچگی بدون مرز کشورها و مردم جهان به‌ویژه در حوزه‌های فرهنگی و اقتصادی است. از این پدیده، برخی به انقلاب ارتباطات و اطلاعات تعبیر کرده‌اند و طرح نظریه دهکده جهانی^۱ توسط مک لوهان^۲ بر همین اساس بوده است. این پدیده، ناشی از کاهش چشمگیر هزینه‌های حمل‌ونقل و ارتباطات و رفع موانع ساختگی جریان کالاها، خدمات، سرمایه، دانش و مردم در سرتاسر مرزهاست.^۳ هرچند که زندگی‌ای که طرفداران جهانی‌شدن وعده داده بودند محقق نشده و روند جهانی‌شدن با چالش مواجه شده،^۴ به دلیل پشتوانه قوی نرم‌افزاری و سخت‌افزاری حامی پدیده جهانی‌شدن، با شدت و ضعف‌هایی، همچنان رو به جلو در حرکت است. تفکر نئولیبرال و نهادهای بر ساخته از این تفکر، مثل بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول و سازمان جهانی تجارت در راستای تحقق جهانی‌شدن و نیل به منویات آن در حرکت است. بسیاری از اندیشمندان حوزه روابط بین‌الملل، نظام بازار و تجارت آزاد را که ناشی از تفکرات نئولیبرالی است، ابزار تحقق رهبری و ثبات سلطه ایالات متحده آمریکا می‌دانند. *واتر* نیز بر این مسئله صحنه گذاشته و اشاره می‌کند که ایالات متحده، همواره از وابستگی متقابل، نظام بازار و تجارت آزاد در سطح جهانی برای اعمال رهبری خود استفاده کرده است.^۵ کوهن^۶ در همین زمینه اشاره می‌کند که پس از جنگ جهانی دوم، آمریکا برای اعمال و حفظ رهبری و سلطه خود، رژیم‌های بین‌المللی را در حوزه‌های مالی و تجارت بین‌الملل ایجاد کرد.^۷ به اعتقاد بسیاری، جنگ سرد توانست برای تبعیت از نقش رهبری ایالات متحده در عرصه بزرگ، عقیده اجماع‌ساز در میان سایر بازیگران بین‌المللی ایجاد کند که این امر، خود بر یکپارچگی کشورهای این منطقه تحت سلطه آمریکا می‌افزود.^۸ بر همین اساس می‌توان گفت، تعهد دولت کامله‌الوداد به‌عنوان یکی از دو مؤلفه اصل عدم تبعیض در نظام سازمان جهانی تجارت، تدبیری است که در پرتو آن، روند جهانی‌شدن تسهیل شده است.^۹ این تعهد، اقتصادی است و از منظر حقوقی، اعضای متعاقد را به تلاش برای حفظ توازن اقتصادی میان دو یا چند

1. Global Village

2. McLuhan

3. Stiglitz E. J., *Globalization and Its Discontents*, W. W. Norton & Company, London, 2002. p. 9.

4. *Ibid*, p. 20.

۵. موسوی‌شفائی، سیدمسعود؛ *هژمونی آمریکا در عصر نو محافظه‌کاران*، انتشارات دانشگاه سمنان، ۱۳۸۸، ص ۱۸.

6. Keohane

7. Keohane R., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey, Princeton University Press, 2005, p. 140.

۸. موسوی‌شفائی؛ همان، صص ۴۳-۴۲.

9. Hocking B. & McGuire S., eds., *Trade Politics: International, Domestic, and Regional Perspectives*, Routledge, 1999, p. 68.

طرف تجاری ملزم می‌کند؛ به طوری که ایجاد و برقراری فرصت‌های تجاری برابر را در میان آن‌ها تسهیل کند. قلمرو اعمال این تعهد به اعضای سازمان جهانی تجارت نیز تسری یافته و بر اساس آن، تبعیض به نفع یک یا چند عضو، جایز نیست و اگر شرایط مطلوب‌تری برای یک عضو در نظر گرفته شود برای دیگر اعضا نیز باید فوراً و بدون قیدوشرط اعمال شود.^{۱۰} به عبارت دیگر، تعهد دولت کامله‌الوداد، پیش‌بینی و تسهیل رفتار برابر بین کشورهای عضو سازمان جهانی تجارت است. این برابری در رفتار، مورد توجه هیئت‌های رسیدگی و رکن استیناف سازمان جهانی تجارت بوده است و آن‌ها از طریق تفسیر این تعهد، به روشن‌شدن زوایای پنهان این تعهد کمک کرده‌اند.

با توجه به اینکه در مقدمه سند تأسیس سازمان جهانی تجارت، بر ازین‌بردن رفتار تبعیض‌آمیز در روابط تجاری بین‌المللی، به‌عنوان یکی از اهداف مهم سازمان، تأکید شده است و با عنایت به توسعه روزافزون تجارت خدمات و افزایش سهم این تجارت در تجارت جهانی، در این پژوهش، یکی از مؤلفه‌های اصل عدم تبعیض یعنی تعهد دولت کامله‌الوداد در موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس)^{۱۱} تبیین خواهد شد. در این بررسی علاوه بر معرفی اجمالی موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات، به ماهیت، پیشینه، مزایا، معایب و قلمرو تعهد دولت کامله‌الوداد در چارچوب گاتس و همچنین معافیت‌های این تعهد اشاره خواهد شد.

۱. معرفی اجمالی موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

در دهه ۱۹۸۰، تفکری جدید پا به عرصه وجود گذاشت که خود را متعهد به آزادسازی تجارت می‌دانست. در نتیجه، نهادهای مالی بین‌المللی و قدرت‌های اقتصادی بزرگ به‌طور فزاینده‌ای تحت تأثیر ایده‌هایی بودند که به‌شدت، برتری نیروهای بازار را ترویج می‌کردند. این ترغیب، زمینه‌ساز مذاکرات دور اروگوئه شد که بی‌پروا به دنبال آزادسازی تجارتی بود.^{۱۲} در این دور برای اولین بار در مذاکرات تجاری، حوزه‌های خدمات، مالکیت معنوی، سرمایه‌گذاری و کشاورزی گنجانده شد. مهم‌ترین نتیجه مذاکرات دور اروگوئه، ایجاد سازمان جدید به نام سازمان جهانی تجارت بود. این سازمان، نهادی دائمی و بین‌المللی است که دارای دبیرخانه است و بر تجارت بین‌المللی نظارت دارد و به‌شدت پیگیر آزادسازی تجارتی است.

سند نهایی دور اروگوئه شامل ۴ ضمیمه است^{۱۳} که بخش (ب) ضمیمه اول، موافقت‌نامه عمومی

۱۰. ماده ۲ گاتس

11. General Agreement on Trade in Services (GATS)

12. Brown, E. et al, "How We Got Here: The Road to GATS", *Progress in Development Studies*, No. 8, 2008, p. 8.

۱۳. ۱- ضمیمه اول، که خود حاوی سه بخش است:

تجارت خدمات یا گاتس است. موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس)، موافقت‌نامه‌ای بین‌الدولی است که اصول و قواعد ناظر به گسترش تجارت خدمات را با تأکید بر شفافیت و توسعه تدریجی بنیان نهاده است و به‌عنوان وسیله‌ای برای ارتقای رشد اقتصادی تمام شرکای تجاری، اعم از کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه، ایفای نقش می‌کند.^{۱۴} دولت‌ها با عضویت در سازمان جهانی تجارت و به تبع آن، پذیرش موافقت‌نامه‌های ضمیمه، از جمله موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات، خود را به عدم مداخله در بازار بخش خدمات به شیوه تبعیض‌آمیز متعهد می‌کنند.^{۱۵} به عبارت دیگر، گاتس، چارچوبی قانونی برای تضمین آزادی تجارت خدمات از طریق قبول اصل آزادی تجارت در خدمات، رفع موانع موجود، برطرف کردن رفتارهای تبعیض‌آمیز و شفافیت‌بخشیدن به مقررات ملی است.^{۱۶} انعقاد موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات که نتیجه اهمیت و افزایش روزافزون سهم تجارت خدمات در تجارت جهانی بود، موجب توجه جهانی به نقش خدمات به‌عنوان بخش مهم و پویا در فعالیت‌های اقتصادی شد به طوری که می‌توان ادعا کرد، در حال حاضر، تجارت خدمات، یکی از منابع تولیدکننده درآمد در اکثر کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه شده است.

با توجه به اینکه موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس)، اولین و تنها موافقت‌نامه چندجانبه تجاری است که تجارت بین‌المللی خدمات را پوشش می‌دهد، در ادامه، مفاد موافقت‌نامه به‌طور موجز معرفی خواهد شد.

موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) مشتمل بر ۲۹ ماده، ۳ ماده مکرر و ۸ ضمیمه است که پس از دور اروگوئه، برخی اسناد و پروتکل‌های الحاقی نیز به آن اضافه شده است. این

الف) این بخش شامل سیزده موافقت‌نامه است که به‌طور خاص می‌توان به «موافقت‌نامه عمومی تعرفه‌های گمرکی و تجارت»، «موافقت‌نامه مربوط به محصولات کشاورزی»، «موافقت‌نامه چندجانبه کالایی» و «موافقت‌نامه مربوط به منسوجات و البسه» اشاره کرد.

ب) این بخش شامل «موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات» است.

ج) این بخش مشتمل بر «موافقت‌نامه مربوط به تجارت برخی از جنبه‌های مالکیت فکری» (تریپس) ۱۳ است.

۲- ضمیمه دوم: این ضمیمه شامل «موافقت‌نامه مربوط به حل‌وفصل اختلافات» است.

۳- ضمیمه سوم: این ضمیمه مربوط به «سازوکار بررسی سیاست‌های تجاری» است.

۴- ضمیمه چهارم: این ضمیمه در خصوص موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه درمورد تجارت هواپیماهای کشوری، بازارهای عمومی و فراورده‌های لبنی و گوشتی است. شایان ذکر است که موافقت‌نامه‌های مندرج در ضمیمه چهارم از سایر موافقت‌نامه‌ها و سند مؤسس سازمان جهانی تجارت متمایز و مستقل هستند و اعضا ملزم به پذیرش آن‌ها نیستند. ابراهیم بیگزاده؛ حقوق سازمان‌های بین‌المللی، مجد، ۱۳۸۹، صص ۶۶۰-۶۵۹.

14. WTO, *The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations*, Cambridge University Press, Seventeenth Printing, 2010, p. 286.

15. Hibbert, E., "The New Framework for Global Trade in Services – All about GATS", *The Service Industries Journal*, vol. 23, Issue 2, 2003, p. 67.

۱۶. شیروی، عبدالحسین؛ حقوق تجارت بین‌الملل، چاپ دوم، سمت، ۱۳۹۰، ص ۱۰۳.

موافقت‌نامه از دو بخش اصلی تشکیل شده که بخش اول آن شامل موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات و ضمایم آن است و بخش دوم، متشکل از جدول تعهدات است که جزء لاینفک موافقت‌نامه است. بخش اول موافقت‌نامه، شامل ۶ قسمت کلی است. قسمت اول (ماده ۱) دربرگیرنده تعاریف و حوزه شمول موافقت‌نامه است. در این قسمت، به اقدامات تحت پوشش و همچنین روش‌های عرضه خدمات اشاره شده است. قسمت دوم (مواد ۲ تا ۱۵) با عنوان تعهدات و نظامات کلی، شامل دو اصل اساسی رفتار دولت کامله‌الوداد و شفافیت است که این تعهدات برای همه اعضای سازمان، لازم‌الاجراست مگر در مواردی که بر اساس معافیت‌های ماده ۲ اقدام شود. این قسمت شامل تأکید بر افزایش مشارکت کشورهای درحال توسعه و مجوز یکپارچگی اقتصادی مشروط، از طریق انعقاد یا عضویت در موافقت‌نامه‌های آزادسازی تجارت خدمات دوجانبه یا میان چندطرف است. همچنین در این قسمت به مقررات داخلی، شناسایی، انحصارات و عرضه‌کنندگان انحصاری خدمات، رویه‌های بازرگانی، اقدامات حفاظتی و اضطراری، پرداخت‌ها و انتقالات، تدارکات دولتی و استثنائات کلی پرداخته است. قسمت سوم (مواد ۱۶ تا ۱۸) به تعهدات خاص اختصاص یافته است. این قسمت نیز دو اصل مهم سازمان جهانی تجارت یعنی رفتار ملی و دسترسی به بازار را در خود جای داده است. آنچه مهم است، این است که تعهدات این قسمت مانند قسمت دوم، کلی نیست و در صورت تقبل و درج در جدول، برای عضو مزبور لازم‌الاجرا می‌شود. در این قسمت به اعضا اجازه داده شده تا در صورت مذاکره با طرف‌های دیگر، تعهدات اضافی نیز تقبل کنند مشروط بر اینکه این تعهدات اضافی مربوط به رفتار ملی و دسترسی به بازار نباشد. در قسمت چهارم (مواد ۱۹ تا ۲۱) به آزادسازی تدریجی، مذاکرات پی‌درپی درمورد تعهدات خاص و همچنین روند تغییر جداول هر عضو اشاره شده است. در قسمت پنجم (مواد ۲۲ تا ۲۶) به مقررات نهادی از قبیل مشورت، حل اختلافات و همکاری‌های فنی پرداخته شده است. علاوه بر موارد فوق، در این قسمت، شورای تجارت خدمات به‌عنوان ناظر بر اجرای صحیح موافقت‌نامه معرفی شده است. در قسمت ششم (مواد ۲۷ تا ۲۹) که مقررات پایانی نام گرفته است، به موارد امتناع یک عضو از اعطای امتیاز به عضو دیگر و همچنین تعریف برخی واژه‌های به‌کاررفته در موافقت‌نامه پرداخته شده است. ضمناً در آخر این موافقت‌نامه، ضمایم موافقت‌نامه که شامل موارد زیر است جزء لاینفک موافقت‌نامه معرفی شده است: ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲، ضمیمه مربوط به جابه‌جایی اشخاص حقیقی عرضه‌کننده خدمات در چارچوب موافقت‌نامه گاتس، ضمیمه مربوط به خدمات حمل‌ونقل هوایی، ضمیمه مربوط به خدمات مالی، ضمیمه دوم، مربوط به خدمات مالی، ضمیمه مربوط به مذاکرات درباره خدمات حمل‌ونقل دریایی، ضمیمه مربوط به مخابرات، ضمیمه مربوط به مذاکرات درباره مخابرات پایه. شایان ذکر است که در چارچوب گاتس، تعهدات به سه دسته تقسیم می‌شود:

۱- تعهدات کلی؛ که شامل تمام اعضای سازمان و در تمام بخش‌ها است. اصل دولت کامله‌الوداد و اصل شفافیت از جمله این تعهدات است.

۲- تعهدات خاص؛ که اعضا را ملزم می‌کند دسترسی به بازار را برای دیگر اعضا فراهم کنند و به تعهدات رفتار ملی پایبند باشند.^{۱۷}

۳- قوانین و مقررات مربوط به بخش‌های مختلف، شامل ضوابط موافقت‌نامه که اصول و قواعدی را برای برخی از بخش‌های خاص خدماتی معین می‌کنند.^{۱۸}

چنانچه مشاهده می‌شود، یکی از تعهدات کلی که برای تمام اعضا و در تمام بخش‌های خدمات، قابل اعمال است، تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد است که تمرکز این پژوهش، بر تبیین و تدقیق در ماهیت، پیشینه و قلمرو این تعهد در چارچوب گاتس مستقر شده است.

۲. تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

تعهد دولت کامله‌الوداد، مندرج در ماده ۲ گاتس، اولین مقرره قسمت دوم گاتس تحت عنوان «تعهدات و نظامات کلی» است و از این جایگاه می‌توان برداشت کرد که رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب گاتس، قطع‌نظر از اینکه در جدول قید شده باشد یا نه، به‌طور کلی شامل تمام اقدامات تحت پوشش گاتس می‌شود. به عبارت دیگر، موقعیت برجسته رفتار دولت کامله‌الوداد در ابتدای این قسمت، نشان از اهمیت این تعهد در نظر تدوین‌کنندگان گاتس دارد. از این رو در قسمت‌های بعدی، ابتدا مفهوم و ماهیت و سپس پیشینه این تعهد بررسی خواهد شد.

۱-۲. مفهوم و ماهیت تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد

کمیسیون حقوق بین‌الملل، رفتار دولت کامله‌الوداد را این‌گونه تعریف می‌کند: «... رفتاری که توسط کشور اعطاکننده با کشور ذی‌نفع یا افراد و چیزهایی که در ارتباط با آن کشور هستند اتخاذ می‌شود به طوری که از رفتار کشور اعطاکننده با کشور ثالث یا افراد و چیزهایی که در ارتباط مشابه با کشور ثالث است، نامطلوب‌تر نباشد».^{۱۹}

به عبارت دیگر، رفتار دولت کامله‌الوداد به منزله فرایندی است که از طریق آن، مزایایی که یک کشور به کشور دیگر داده است، به روابط کشور اعطاکننده با دولت‌های دیگر تعمیم می‌یابد.

17. OECD, GATS: The Case for Open Services Markets, 2002. p. 58. Available at: <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/free/2202021E.pdf>, Last visited: 11 May 2013.

18. گالاچر، اسکات؛ «موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات سازمان جهانی تجارت و تجارت بین‌المللی خدمات حقوقی»، ترجمه: مسعود کمالی اردکانی، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳۹، ۱۳۸۷، ص ۳۰۲.

19. ILC Yearbook 1978, vol. II, Part Two, 16, United Nations Publication, New York, 1979, Article 5, p. 21. Available at: http://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/Ybkvolumes%28e%29/ILC_1978_v2_p2_e.pdf Last visited: 9 Jun. 2012.

در چارچوب گاتس، رفتار اعضای سازمان جهانی تجارت با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات یک عضو نباید از رفتار با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه اعضای دیگر نامطلوب‌تر باشد. این تعهد به‌طور ضمنی به این موضوع دلالت دارد که هر محرومیتی که بر یک عضو بار می‌شود باید بر دیگران نیز بار شود؛ در غیر این صورت ممکن است کشور محروم، در برابر محرومیت تحمیلی، به رفتار دولت کامله‌الوداد استناد کند. هدف و مقصود رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب گاتس، از بین بردن و الغای تفاوت‌هایی است که می‌تواند در پایین‌ترین یا بالاترین سطح اعمال شود. باید دقت کرد که ماده ۲^{۲۰} که مشتمل بر رفتار دولت کامله‌الوداد است، تعهدی برای برقراری برابری در بالاترین سطح برقرار نکرده، بلکه فقط به دنبال لغو تفاوت‌ها و برقراری برابری است؛ چه این برابری در پایین‌ترین سطح باشد و چه در بالاترین سطح.

بند ۱ ماده ۲ گاتس نیز در بیان تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد اشعار می‌دارد: «هر عضو درمورد هر اقدام مشمول موافقت‌نامه حاضر، فوراً و بدون قیدوشرط، رفتاری را درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در پیش خواهد گرفت که از رفتار درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه هر کشور دیگر، نامطلوب‌تر نباشد».

رفتار دولت کامله‌الوداد، علاوه بر ماده ۲، در بند ۳ ماده ۷، ماده ۸، بند هـ ماده ۱۴ و ماده ۲۱ گاتس اشاره شده است. رفتار دولت کامله‌الوداد در ضمیمه گاتس نیز موجود است. ضمیمه دوم مربوط به خدمات مالی، علاوه بر بند ۲ ماده ۲، امکان درج اقداماتی را در ارتباط با خدمات مالی که با بند ۱ ماده ۲ مغایرت دارد مقرر کرده است.^{۲۱} در ضمیمه مربوط به مذاکرات درباره خدمات حمل‌ونقل دریایی و ضمیمه مربوط به مذاکرات درمورد مخابرات پایه،^{۲۲} تاریخ و زمان لازم‌الاجرا شدن الزام به قید هرگونه اقدام مغایر با رفتار دولت کامله‌الوداد ذکر شده است.

۲۰. ۱- هر عضو درمورد هر اقدام مشمول موافقت‌نامه حاضر، فوراً و بدون قیدوشرط، رفتاری را درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در پیش خواهد گرفت که از رفتار درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه هر کشور دیگر نامطلوب‌تر نباشد.

۲- یک عضو به شرطی می‌تواند به اقدامی مغایر با بند ۱ ادامه دهد که چنین اقدامی در ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ فهرست شده و با شرایط مقرر در این ضمیمه انطباق داشته باشد.

۲۱. ۱- باوجود ماده ۲ موافقت‌نامه حاضر و بندهای ۱ و ۲ ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲، یک عضو می‌تواند ظرف مدت ۶۰ روز، که از چهارماه پس از لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت آغاز می‌شود، اقداماتی را در ارتباط با خدمات مالی، در ضمیمه مزبور ذکر کند که با بند ۱ ماده ۲ موافقت‌نامه حاضر مغایرت دارد.

۲۲. ۱- ماده ۲ و ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲، از جمله الزام به قید هرگونه اقدام مغایر رفتار مبتنی بر دولت کامله‌الوداد در ضمیمه مزبور که یک عضو تحفظ می‌کند، تنها در تاریخ‌های زیر برای مخابرات پایه، لازم‌الاجرا خواهد بود:

الف) در تاریخ اجرایی که طبق بند ۵ تصمیم وزیران راجع به مذاکرات درباره مخابرات پایه تعیین می‌شود یا،
ب) اگر مذاکرات مزبور موفق نشود، در تاریخ گزارش نهایی گروه مذاکره‌کننده درباره مخابرات پایه، به نحو مقرر در این تصمیم.
۲- بند ۱ درمورد هیچ تعهد خاصی درباره مخابرات پایه که در جدول یک عضو وارد شده باشد، قابل اعمال نخواهد بود.

شرط رفتار دولت کامله‌الوداد مندرج در ماده ۲ به سبک بند ۱ ماده ۱ گات^{۲۳} ۱۹۹۴ نگاشته شده است. ماده ۲ گاتس دربردارنده تعهد حقوقی همه اعضاست، آنجا که اظهار می‌دارد: «... هر عضو، فوراً و بدون قیدوشرط، رفتاری ...» و با عبارت «... هر عضو درمورد هر اقدام مشمول موافقت‌نامه حاضر...» دامنه این تعهد حقوقی را تعریف و در بندهای ۲ و ۳ این ماده، شرایط محدودکردن این تعهد حقوقی را برای اعضا مقرر می‌کند.

مقایسه بین بند ۱ ماده ۲ گاتس و بند ۱ ماده ۱ گات ۱۹۹۴ حاکی از این است که تعهد حقوقی در هر دو مقرر، از شرایط اجباری «... فوراً و بدون قیدوشرط ...» استفاده کرده است. در مقایسه با بند ۱ ماده ۱ گات ۱۹۹۴ که درمورد عوارض گمرکی، روش‌های وضع عوارض، قواعد و تشریفات مرتبط با صادرات و واردات و امور مربوط به بند ۲ ماده ۳ و بند ۴ ماده ۳ گات ۱۹۹۴ اعمال می‌شود، ماده ۲ با ذکر عبارت «هر اقدام مشمول موافقت‌نامه حاضر»، از دامنه وسیع‌تری برخوردار است.

هرچند ریشه رفتار دولت کامله‌الوداد در معاهدات دوجانبه تجاری است، بند ۱ ماده ۱ گات در تعدیل و تبدیل محتوای رفتار دولت کامله‌الوداد از دوجانبه به چندجانبه، نقش بسزایی ایفا کرده است. سپس ماده ۲ گاتس نیز با الگوبرداری از ماده ۱ گات، بر چندجانبه‌گرایی و ایجاد شرایط برابر برای شرکای تجاری اعضای سازمان جهانی تجارت در حوزه خدمات، تأکید کرده است. منطق اقتصادی تعهد دولت کامله‌الوداد این است که تبعیض می‌تواند موجب انحراف و بی‌فایده‌گی تجارت شود. بدون بهره‌گیری از تعهد دولت کامله‌الوداد، ممکن است کارآمدترین عرضه‌کنندگان خدمات و بهترین خدمات نتوانند به بازارهای خارجی راه یابند زیرا کفه تجارت تبعیض‌آمیز در این بازار به سمت عرضه‌کنندگان کمتر کارآمد دیگر کشورها سنگینی می‌کند.^{۲۴} ایده اعطای رفتار دولت کامله‌الوداد، تضمین دسترسی کارآمدترین عرضه‌کنندگان خدمات به بازارهای خارجی و حمایت از تخصیص بهینه منابع است، مشروط بر اینکه این دسترسی در جدول کشور پذیرنده خدمات، قید شده باشد. این موضوع موجب کاهش هزینه‌های خدمات، افزایش انتخاب‌های مصرف‌کننده و ارتقای رشد اقتصادی جهان می‌شود.

در بستر رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط، کشوری که در حال مذاکره برای دریافت امتیاز است آرامش روانی بیشتری خواهد داشت. همچنین دانستن اینکه چه امتیازاتی به دیگران اعطا شده، مذاکرات را تسهیل کرده و کشور مذاکره‌کننده از مزایا و منافع معامله کشور اعطاکننده با دیگر کشورها محروم نخواهد شد.^{۲۵}

۲۳. موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (General Agreement on Tariffs and Trade) موسوم به گات.

24. Macrory, P. et al., eds., "The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis", Springer, vol. I, 2005, p. 100.

25. *Ibid.*

این رهیافت در رابطه با رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب ماده ۱ گات ۱۹۹۴ توسط رکن استیناف در قضیه *Canada – Autos* تأیید شد؛ آنجا که اظهار داشت:

«هدف و مقصود [ماده ۱]، منع تبعیض میان محصولات مشابه است که منشأ آن در/ به مقصد کشورهای مختلف باشد. منع تبعیض در بند ۱ ماده ۱، همچنین به‌عنوان انگیزه‌ای برای تعمیم امتیازات که متقابلاً مورد مذاکره قرار گرفته، به تمام اعضا، بر مبنای رفتار دولت کامله‌الوداد است».^{۲۶}

تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد، مندرج در بند ۱ ماده ۲ گاتس، در مورد هر دو شکل تبعیض یعنی تبعیض رسمی^{۲۷} و تبعیض عملی^{۲۸} اعمال می‌شود.^{۲۹} این موضوع در تصمیم رکن استیناف *EC – Bananas III* قابل مشاهده است. در این پرونده، نظر رکن استیناف، برخلاف جامعه اروپا (اتحادیه اروپا) بود که استدلال می‌کرد اگر مذاکره‌کنندگان گاتس، قصد داشتند که تبعیض عملی در شمول بند ۱ ماده ۲ قرار بگیرد، به‌طور صریح به آن اشاره می‌کردند. رکن استیناف بیان داشت: «تعهد مقرر در ماده ۲ حصری نیست. معنای متداول این مقرر، تبعیض عملی را مستثنا نمی‌کند. علاوه بر این، اگر ماده ۲ قابل اعمال بر تبعیض عملی نباشد، اتخاذ اقدامات تبعیض آمیز، با هدف دورزدن هدف اصلی این ماده، مشکل نخواهد بود».^{۳۰} در این پرونده، مقررات مختلفی برای تخصیص مجوز واردات موز وجود داشت. با توجه به دیدگاه شاکیان، این مقررات که در ظاهر نسبت به منشأ بی‌طرف بود، علیه توزیع‌کنندگان غیرسنتی آفریقا، حوزه کارائیب، اقیانوس آرام و امریکای لاتین و به نفع توزیع‌کنندگان سنتی آفریقا، حوزه کارائیب، اقیانوس آرام و جامعه اروپا، تبعیض قائل می‌شد.

۲-۲. پیشینه رفتار دولت کامله‌الوداد

ریشه و منشأ رفتار دولت کامله‌الوداد، نظام فئودالی قرون ۱۱ تا ۱۳ میلادی است که اعیان، امتیازاتی معادل [با آنچه دریافت می‌کردند] به بازرگانان شهرهای مختلف خارجی اعطا

26. Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry, WT/DS139/AB/R & WT/DS142/AB/R, 31 May 2000, p. 27., para. 84. Available at: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDocuments/28293/Q/WT/DS/139ABR.pdf, Last visited: 4 Sep. 2012.

27. *De jure* discrimination

28. *De facto* discrimination

۲۹. لازم به ذکر است که بسیاری از محققین از جمله توماس کوتیر، تبعیض مستقیم و قانونی (direct/de jure)، تبعیض غیرمستقیم و عملی (indirect/de facto) را معادل هم در نظر می‌گیرند.

کوتیر، توماس و اوش ماتياس؛ «تبعیض مستقیم و غیرمستقیم در حقوق سازمان تجارت جهانی و اتحادیه اروپا»، ترجمه: مهریار راشدی، *ویژنامه مجله حقوقی بین‌المللی*، ۱۳۹۱، ص ۲۶۸.

30. European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/AB/R, 9 September 1997, pp. 98-99, para. 233. Available at: https://docs.wto.org/dol2fe/pages/fe_search/ddfdocuments/24066/q/wt/ds/27abr.pdf, Last visited: 24 Dec. 2012.

می‌کردند.^{۳۱} امتیازات به‌طور یک‌جانبه توسط لُرد به شهروندان خارج از قلمروش اعطا می‌شد و این مزایای اعطایی، محدود به امتیازاتی بود که قبلاً به دیگران اعطا شده بود. بعد از قرن پانزدهم، کشورها برای دچار نشدن به وضع نامساعد بازارهای کشورهای همسایه، رفتار دولت کامله‌الوداد، با ایده برابری^{۳۲} میان حاکمیت‌های (دولت‌های) مستقل را مطرح کردند.^{۳۳} عبارت «دولت کامله‌الوداد»، برای اولین بار، در اواخر قرن هفدهم میلادی ظهور کرد.^{۳۴} با گسترش تجارت میان کشورهای اروپایی، استفاده از رفتار دولت کامله‌الوداد در معاهدات دوجانبه تجاری افزایش یافت. هر کشوری به دنبال انعقاد معاهداتی ویژه و ممتاز با کشورهای خارجی برای دسترسی به بازار، با شرایطی مطلوب‌تر از دیگران بود. پس از این بود که اقدامات تبعیض‌آمیز دولت‌ها، موجب نگرانی دیگر دولت‌ها شد.^{۳۵}

یکی از مواردی که به توسعه رفتار دولت کامله‌الوداد، کمک شایانی کرده است، توسعه نظام تعرفه‌ها بود که در نتیجه جنگ تعرفه‌ای ایجاد شده بود. لازم به ذکر است که در قرون وسطی، از افزایش تعرفه‌ها به‌عنوان اقداماتی تلافی‌جویانه بهره می‌بردند. پس از این دوره، از طریق موافقت‌نامه‌های دوجانبه، تعرفه‌ها به سمت قاعده‌مند شدن پیش رفت تا سد راهی بر مسیر تغییر یک‌جانبه تعرفه‌ها باشد. ظهور نظام قراردادی تعرفه‌ها موجب شد تا با تغییر نرخ تعرفه در یکی از موافقت‌نامه‌ها، نرخ تعرفه تمام موافقت‌نامه‌های دیگر با کشور مزبور نیز تغییر کند.^{۳۶} با توجه به اینکه در آن زمان، رفتار دولت کامله‌الوداد بر مبنای چندجانبه‌گرایی - مگر به طرف‌های خاص - ارائه نشده بود، نمی‌توانست عدم تبعیض را به شیوه‌ای که امروزه نظام چندجانبه تجاری عمل می‌کند، تضمین کند. این امر حاکی از آن است که رفتار دولت کامله‌الوداد به شکل تبعیض‌آمیز، علیه کشورهایی که معاهدات تجاری منعقد نکرده بودند، عمل می‌کرد.^{۳۷}

31. Hornbeck, S. K., "The Most-Favored-Nation Clause in Commercial Treaties: Its Function in Theory and in Practice and Its Relation to Tariff Policies", *Bulletin of the University of Wisconsin: Economics and Political Science Series*, vol. 6, 1910, p. 11.

32. لازم به توضیح است که عدم تبعیض که محدود کردن قدرت حاکمیت سیاسی در ترجیح‌دادن بخشی به بخش دیگر است، از اصل برابری نشأت گرفته است. تلاش برای نهادینه کردن برابری در جهت حفظ حقوق بشر، از جنبش روشنگری قرن هجدهم آغاز و در بستر نظم حقوقی، از مفهوم کاملاً رسمی به اصل اساسی تبدیل شد و تاکنون برای رسیدن به برابری واقعی، ادامه حیات داده است. (کوئیر و ماتیس، همان، ص ۲۶۷).

33. Haynes, J. et al., *World Politics: International Relations and Globalisation in the 21st Century*, Routledge, 2013, p. 333.

34. Cole T., "The Boundaries of Most Favored Nation Treatment in International Investment Law", *Michigan Journal of International Law*, vol. 33, 2012, p. 544. Available at: <http://www.mjilonline.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/06/Cole-FTP4-B.pdf>, Last visited: 19 Feb. 2013.

35. Yanai A., "The Function of the MFN Clause in the Global Trading System", *IDE APEC Study Centre, Working Paper Series 01/02 - No. 3*, 2002, p. 4. Available at: http://www.ide.go.jp/english/publish/download/apec/pdf/2001_15.pdf, Last visited: 4 Apr. 2013.

36. *Ibid.*

37. *Ibid.*, p. 5.

رفتار دولت کامله‌الوداد، ریشه در اصل رفتار متقابل دارد که مفهومی معادل اقدام تلافی‌جویانه برابر و متقابل دارد.^{۳۸} وقوع رفتار متقابل به دو شکل تعمیم‌یافته و خاص، ظهور می‌کند.^{۳۹} رفتار متقابل تعمیم‌یافته، هم‌ارز دکرین گات درمورد رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط میان کشورهای عضو است. از سوی دیگر، رفتار متقابل خاص، حکایت از تبادل هم‌زمان و برابر مزایا و تعهدات دارد که می‌توان آن را هم‌ارز رفتار دولت کامله‌الوداد مشروط دانست.^{۴۰}

همان طور که به‌طور ضمنی در سطور بالا اشاره شد، رفتار دولت کامله‌الوداد، مشتمل بر دو گونه است: رفتار دولت کامله‌الوداد مشروط و رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط.^{۴۱} اگر کشورهای (الف)، (ب) و (ج)، بین خود معاهدات دوجانبه‌ای مبتنی بر رفتار دولت کامله‌الوداد منعقد کرده باشند، مشروط بر اینکه در زمان اعطای آن امتیازات، کشور (ج)، امتیازاتی معادل آنچه (ب) به (الف) داده است به (الف) داده باشد، امتیازاتی که (الف) به (ب) داده است، به (ج) نیز تعمیم می‌یابد. در این حالت است که دولت کامله‌الوداد مشروط اتفاق می‌افتد.^{۴۲} به عبارت دیگر، در صورتی امتیازات اعطاشده از (الف) به (ب)، به (ج) نیز تسری می‌یابد که (ج) معادل امتیازاتی را که (ب) به (الف) داده است در همان زمان یا قبل از آن به (الف) اعطا کرده باشد.

حال اگر دو کشور (الف) و (ب) بر مبنای رفتار دولت کامله‌الوداد، بدون قیدوشرط به تبادل امتیازات بپردازند، و کشور (الف) امتیازات جدیدی - علاوه بر آنچه به (ب) اعطا کرده - به (ج) اعطا کند، کشور (الف) باید این امتیازات را به‌طور خودکار برای کشور (ب) نیز در نظر بگیرد؛^{۴۳} این نوع رفتار، رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط است.

دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط تا اواخر قرن هجدهم میلادی مورد استفاده قرار می‌گرفت. می‌توان گفت پایان زمان استفاده از دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط، مقارن با انعقاد معاهده بین امریکا و فرانسه در سال ۱۷۷۸ بود که در آن اعطای دولت کامله‌الوداد، مشروط به دریافت همان امتیازاتی شد که برای کشور ثالث در نظر گرفته شده بود.^{۴۴} ایالات متحده امریکا مروج و مبلغ رفتار دولت کامله‌الوداد مشروط بود. دیدگاه امریکا این بود که اعطای امتیاز به کشوری که هیچ هزینه‌ای

38. *Ibid*, p. 20.

39. Keohane R., "Reciprocity in International Relations", *International Organization*, vol. 40, 1986, pp. 24-25. Available at: <http://dingo.sbs.arizona.edu/~ggoertz/pol595ist/keohane1986.pdf> Last visited: 20 Jan. 2013.

40. *Ibid*, pp. 23-24.

41. Rubin, S., "Most-Favored-Nation Treatment and the Multilateral Trade Negotiations: A Quiet Revolution", *Maryland Journal of International Law*, vol. 6, 1981, p. 222.

42. Trebilcock M. & Howse R., *The Regulation of International Trade*, Routledge, 3rd Edition, 2005, p. 27.

43. Jackson, J., *The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations*, MIT Press, Second Edition, 1997, p. 161.

44. Trebilcock M. et al, *The Regulation of International Trade*, Routledge, Fourth Edition, 2013, p. 55.

بابت دریافت این امتیاز پرداخت نکرده، توازن بازار را به هم می‌ریزد و دولت کامله‌الوداد [مشروط] تضمینی برای حفظ این توازن است.^{۴۵} دولت کامله‌الوداد مشروط بین سال‌های ۱۸۲۵ تا ۱۸۶۰ میلادی شایع بود و با جایگزین شدن به‌جای دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط، به‌عنوان رفتاری در جهت حفاظت از منافع ملی به ایفای نقش پرداخت. پس از یکه‌تازی دولت کامله‌الوداد مشروط، در نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی، با انعقاد معاهده کوبدن - شوالیه^{۴۶} بین بریتانیا و فرانسه که به‌طور قابل ملاحظه‌ای، موجب کاهش تعرفه برخی کالاها و حذف ممنوعیت‌های صادراتی و وارداتی بین دو کشور شد، دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط لیبرالی رواج یافت.^{۴۷} از این زمان بود که رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط به‌عنوان روش ترجیحی و سیاست تجاری بین کشورهای اروپایی - به‌جز دوره‌ای خاص که رکود اقتصادی بر آن حاکم بود - متداول شد. در سال ۱۹۲۵ میلادی، ایالات متحده آمریکا با تغییر سیاست خود و در بستر انعقاد معاهده تجاری با آلمان، رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط را وارد روابط تجاری خود کرد و به عبارت دیگر، آن را به رسمیت شناخت.^{۴۸} از سال ۱۹۲۹ تا قبل از جنگ جهانی دوم یعنی سال ۱۹۳۹ میلادی، که بر اثر وضع قانون تعرفه/اسموت - هاولی^{۴۹} توسط آمریکا، تعرفه‌ها به بیشترین میزان خود در قرن بیستم میلادی رسید، دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط، مورد سوءاستفاده واقع شد.^{۵۰} نتیجه اعمال این قانون، حمایت تبعیض‌آمیز از [تولیدات داخلی] و بازگشت به قرون وسطی و ازسرگیری اقدامات تلافی‌جویانه بود.^{۵۱} به‌جای اندیشیدن تدابیر مختلف تجاری برای برون‌رفت از بحران رکود اقتصادی، تعرفه‌ها به‌عنوان مهم‌ترین روش محدودیتی در حمایت از تولیدات داخلی، جایگزین شد و شرایط مساعدی برای تبعیض تجاری مهیا کرد.^{۵۲} حرکت

45. Schill S., *The Multilateralization of International Investment Law*, Cambridge University Press, 2009, p. 131.

46. Cobden - Chevalier

47. Lampe M., "How Much Trade Liberalization Was There in the World before and after Cobden-Chevalier?", Paper Presented to the Conference "New Perspectives on the Great Specialization in the Nineteenth Century: Growth, Welfare and Interdependence" at UC Davis, May 6 - 7, 2011, p. 2. Available at: http://www.iga.ucdavis.edu/events/Research/CEGE/cege-conference-2011/How-much-trade-liberalization-_8_x.pdf, Last visited: 27 Dec. 2012.

48. Trebilcock M. *et al*, *op. cit.*, 2013, p. 55.

49. قانون تعرفه اسموت - هاولی، در ۱۷ ژوئن ۱۹۳۰ تصویب شد که درنهایت، واردات و صادرات آمریکا را به نصف رساند. به نظر بسیاری، ممکن است این قانون به رکود بزرگ (Great Depression) ۱۹۲۹ تا ۱۹۳۹ کمک کرده باشد. اجرای این قانون، با افزایش مالیات بر ۲۰,۰۰۰ کالای وارداتی، سبب افزایش قیمت‌ها برای مصرف‌کنندگان شد. در سال ۱۹۳۱ و درست بعد از اجرای این قانون، متوسط عوارض گمرکی به ۵۱/۲٪ رسید. حامیان این تعرفه‌ها متوجه نشدند که مالیات‌گیری از واردات، برابر با مالیات‌گیری از صادرات است. درنتیجه، پس از اجرای این قانون، صادرات، بیش از ۵۰ درصد کاسته شد و فشاری کمرشکن به صنعت آمریکا وارد آورد.

50. Trebilcock M. *et al*, *op. cit.*, p. 55.

51. Zimmerman, J., *Interstate Economic Relations*, State University of New York Press, 2004, p. 110.

52. Trebilcock M. *et al*, *op. cit.*, p. 56.

به سوی تبعیض، موجب گسترش میل به منطقه‌گرایی و استعمارطلبی شد.^{۵۳} پس از طی دوران کوتاه مدت رکود اقتصادی و سوءاستفاده از دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط، در طول جنگ جهانی دوم، رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط، جایگاه رفیع خود را بازیافت.^{۵۴}

لازم به ذکر است که بسیاری از اندیشمندان معتقدند سیاست‌های حمایت از تولیدات داخلی و ملی‌گرایی اقتصادی که در دوره رکود اقتصادی ۱۹۲۹ تا ۱۹۳۹ رواج داشت، چرخه‌های جنگ را فراهم کرد. به همین دلیل بود که متفقین، پیگیر تأسیس نهادهای بین‌المللی برای آزادسازی تجارت بین‌المللی و کاهش شیوه‌های محدودکننده بودند.^{۵۵}

از سال ۱۹۴۷ با انعقاد موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت، رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط در بستری رسمی‌تر مطرح شد و تا قبل از انعقاد گاتس، این رفتار فقط درمورد کالاها، آن هم در قالب گات، اعمال می‌شد. در دسامبر ۱۹۹۰، در پیش‌نویس گاتس، رهیافت‌های متفاوتی از رفتار دولت کامله‌الوداد مطرح شده بود. تلقی رهیافت اول از دولت کامله‌الوداد، یک تعهد عام بود که بر مبنای آن، هر رفتار مطلوبی که یک عضو گاتس به عضو یا اعضای دیگر اعطا کند به‌طور خودکار و به‌محض لازم‌الاجرا شدن گاتس، به تمام اعضای گاتس تعمیم می‌یابد.^{۵۶} رهیافت دوم، موافق پوشش اقدامات جدید توسط دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط بود یعنی معتقد بودند فقط اقداماتی مشمول دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط قرار می‌گیرد که پس از لازم‌الاجرا شدن گاتس مورد مذاکره و توافق قرار بگیرد. در اوایل ۱۹۹۱ میلادی که مقارن با انعقاد گاتس بود، این درک حاصل شد که همه اقدامات در همه بخش‌های خدمات با رفتار دولت کامله‌الوداد عام مطابقت ندارد و پس از یک دوره توقف تدریجی، این رفتار باید اکثر قریب به اتفاق خدمات را در بر بگیرد. بخش‌های خاصی از خدمات باید از حاکمیت رفتار دولت کامله‌الوداد مستثنا شود. این دیدگاه تعدیل‌شده، در ساختار ماده ۲ گاتس به‌وضوح قابل مشاهده است.^{۵۷} رهیافت سوم، از لغو کامل رفتار دولت کامله‌الوداد طرفداری می‌کرد^{۵۸} که با توجه به پیشینه شکست مذاکرات در سال ۱۹۹۰ اتخاذ شده بود.

در طول مذاکرات، موافقت شد که رفتار دولت کامله‌الوداد درمورد اقدامات مربوط به معاضدت‌های اداری و قضایی اعمال نشود و معافیت صریح این معاضدت‌ها که در پاورقی

53. *Ibid*, p. 55.

54. *Ibid*, p. 56.

55. *Ibid*.

56. Stewart, P., *The GATT Uruguay Round: A Negotiating History (1986-1992)*, Kluwer Law and Taxation Publishers, 1993, p. 2335.

57. Draft Final Act Embodying the Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations, p. 17. Available at: http://www.wto.org/gatt_docs/English/SULPDF/91670028.pdf, Last visited: 6 Mar. 2013.

58. Stewart, P., *op. cit.*.

پیش‌نویس ماده ۲ گاتس قید شده بود، حذف شد.^{۵۹}

موضوع دیگری که قابل توجه است، عدم توافق مذاکره‌کنندگان در مورد خدمات مالی بود. ایالات متحده تمایل داشت خدمات مالی به‌طور کلی از شمول دولت کامله‌الوداد مستثنا شود.^{۶۰} این عدم توافق در پیوست ضمیمه دوم، در مورد خدمات مالی به موافقت‌نامه گاتس، کاملاً مشهود است.

با توجه به اینکه مفهوم، ماهیت و پیشینه رفتار دولت کامله‌الوداد در سطور فوق بررسی شد، لازم است به مزایا و معایب این تعهد نیز توجه شود که در سطور ذیل به آن پرداخته می‌شود.

۳-۲. مزایا و معایب رفتار دولت کامله‌الوداد

الف. مزایا

سیاست‌های تبعیض‌آمیز، به‌ویژه در حوزه اقتصاد بین‌المللی، تلخی‌های زیادی را برای جهانیان در برداشته است. بسیاری از صاحب‌نظران حوزه اقتصاد سیاسی، اتخاذ سیاست‌های حمایت‌گرایانه از تولیدات داخلی و ملی‌گرایی اقتصادی در دوران رکود ۱۹۲۹ تا ۱۹۳۹ را مسبب وقوع جنگ جهانی دوم می‌دانند. از منظر سیاست، رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قید و شرط، به‌عنوان مروج و مقوم روابط بین‌المللی تلقی می‌شود که از تلخی‌ها و تنش‌های احتمالی ناشی از سیاست‌های تبعیض‌آمیز، جلوگیری می‌کند.^{۶۱} از منظر اقتصاد نیز، تبعیض، ذاتاً نامطلوب تلقی می‌شود.^{۶۲} برای جلوگیری از ایجاد تنش میان کشورها، رفتار دولت کامله‌الوداد، تصمیم‌گیری‌های آنی و موقت دولت، ناشی از ملاحظات سیاسی را ممنوع کرده است.^{۶۳}

از آن جهت که این رفتار از طریق تعمیم امتیازات، مانع از تبعیض و ایجاد شرایط مطلوب‌تر برای یک شریک تجاری خاص می‌شود، به‌عنوان سنگ بنای نظام تجارت چندجانبه شناخته می‌شود.^{۶۴} به این ترتیب، می‌توان موارد زیر را به‌عنوان برخی از مهم‌ترین مزایای رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قید و شرط برشمرد. این مزایا عبارت‌اند از:

۱- کاهش هزینه‌های تجارت. انعقاد موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه، هزینه‌های گزافی خواهد داشت. رفتار دولت کامله‌الوداد کمک می‌کند تا امتیازات اعطاشده به یک کشور عضو به

59. Stewart, P., *op. cit.*, p. 803.

60. *Ibid.*, pp. 806-807.

61. Cottier, T. *et al.*, *Regulatory Barriers and the Principle of Non-discrimination in World Trade Law*, University of Michigan Press, 2000, p. 56.

62. Dinwoodie, G. & Dreyfuss, R., *A Neofederalist Vision of TRIPS: The Resilience of the International Intellectual Property Regime*, Oxford University Press, 2012, p. 103.

63. Trebilcock M. & Howse R., *op. cit.*, 2005, p. 56.

64. *Ibid.*, p. 54.

تمام اعضای سازمان جهانی تجارت تعمیم یابد بدون آنکه نیازمند مذاکرات دوجانبه و موافقت‌نامه‌های مستقل برای استفاده از مزایا باشد.

۲- رفتار دولت کامله‌الوداد، در ایجاد مزیت نسبی در بازار آزاد، نقش اساسی دارد. در صورت دسترسی برابر تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان به بازار مشخص، واردکنندگان و مصرف‌کنندگان، حق انتخاب خواهند داشت و بالطبع، در صورت مشابه‌بودن کالا یا خدمت می‌توانند از تولیدکننده یا عرضه‌کننده‌ای خرید کنند که کالا یا خدمات را با قیمت کمتری ارائه می‌دهد و این شرایط، موجب برابری فرصت‌های رقابتی خواهد شد.

۳- جلوگیری از تأثیر گروه‌های دارای منافع خاص در روند مذاکرات. در روند مذاکرات تجاری معمولاً گروه‌های ذی‌نفع از طرق مختلف در پی به‌دست آوردن مزایای تجاری خاص هستند. از طریق رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط، تأثیر گروه‌های خاص و واسطه‌های تجاری به حداقل می‌رسد و به شفافیت و کم‌شدن فساد، کمک قابل‌توجهی خواهد کرد.^{۶۵}

۴- بهره‌مندی کشورهای کوچک یا با توان اقتصادی کمتر، از امتیازات اعطاشده به دیگر کشورها. در حالت عادی، کشورهای قدرتمند اقتصادی ترجیح می‌دهند جهت کسب منافع بیشتر، به دیگر کشورهای قدرتمند، امتیازاتی بدهند و از کشورهای با توان اقتصادی کمتر، امتیازاتی دریافت کنند. یکی از مهم‌ترین نتایج رفتار دولت کامله‌الوداد در سازمان جهانی تجارت، اعطای برابر امتیازات و فرصت‌ها به همه کشورهای عضو است.^{۶۶}

۵- ایجاد انگیزه در کشورها برای پیوستن به موافقت‌نامه‌های چندجانبه؛ با توجه به اینکه با پیوستن به موافقت‌نامه‌هایی که رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط در آن‌ها برقرار است، دسترسی به بازارهای خارجی تسهیل می‌شود، وجود رفتار دولت کامله‌الوداد، انگیزه مضاعفی برای پیوستن کشورهای بیشتر به موافقت‌نامه‌های چندجانبه فراهم می‌کند.

۶- افزایش اعتبار موافقت‌نامه‌های تجاری و ایجاد صلح و ثبات در روابط بین‌المللی. با توجه به اینکه مزایای اعطاشده به یک عضو، به‌طور خودکار به اعضای دیگر نیز تسری می‌یابد، به همین دلیل، کدورت‌هایی که ممکن بود از طریق اعطای امتیاز به یک یا چند کشور ایجاد شود به حداقل رسیده و چون منفعت همه طرف‌ها از این طریق تأمین می‌شود، در شرایط عادی، طرف‌های موافقت‌نامه به‌دنبال نقض توافق یا انحراف از آن نخواهند بود و اعتبار موافقت‌نامه از طریق التزام به آن در بالاترین حد، حفظ خواهد شد و کدورتی ایجاد نمی‌شود که موجب برهم‌زدن صلح و ثبات در عرصه بین‌المللی شود.

65. Horn H. & Mavroidis M., "Economic and Legal Aspects of the Most-Favored-Nation Clause", *European Journal of Political Economy*, vol. 17, 2001, p. 275.

66. *Ibid*, p. 251.

ب. معایب

از مهم‌ترین معایب ناشی از رفتار دولت کامله‌الوداد به سواری مجانی^{۶۷} یا بهره‌مندی رایگان و بدون زحمت کشورهای عضو از تلاش کشورهای دیگر، در به‌دست‌آوردن مزایای خاص است. بدون شک، کشورها از منفعتی که بدون التزام به شرایط و مقررات خاصی باشد استقبال می‌کنند.^{۶۸} برای جلوگیری از این سواری مجانی، برخی صاحب‌نظران، رجعت به دولت کامله‌الوداد مشروط را پیشنهاد می‌کنند. این گرایش، مبنی بر این است که اگر کشوری مایل به بهره‌مندی از امتیاز داده‌شده از سوی یک کشور به کشور دیگر بر اساس رفتار دولت کامله‌الوداد است، زمانی می‌تواند از این امتیاز بهره‌مند شود که خودش این امتیاز را اعطا کرده باشد.^{۶۹} به‌رغم شک‌ها و تردیدهایی که در مورد رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط ابراز می‌شود، کفه ارزش‌ها و مزایای رفتار مذکور، بسیار سنگین‌تر از کفه منفی آن است و در مورد ضرورت و لزوم بهره‌گیری از دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط به‌عنوان یکی از بهترین سیاست‌های تجاری، توافق جهانی وجود دارد.^{۷۰} به نظر می‌رسد هیئت‌های رسیدگی و رکن استیناف سازمان جهانی تجارت باید اهمیت این موضوع را به‌طور صریح بازگو کنند تا شبهه‌ها و تردیدها مانع از عملکرد صحیح رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط نشود.

با شناخت کلیات مربوط به رفتار دولت کامله‌الوداد در قسمت‌های فوق، در ذیل، قلمرو ماده ۲ گاتس که دربردارنده تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد است، بررسی خواهد شد.

۲-۴. قلمرو ماده ۲ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

بند ۱ ماده ۲ گاتس بیان می‌دارد: «هر عضو در مورد هر اقدام مشمول موافقت‌نامه حاضر، فوراً و بدون قیدوشرط، رفتاری را در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در پیش خواهد گرفت که از رفتار در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه هر کشور دیگر نامطلوب‌تر نباشد».

برقراری فرصت برابر برای خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات همه اعضای سازمان جهانی تجارت، هدف اصلی این مقرره در گاتس است؛ همچنان که همین هدف در گات نیز مدنظر است. گاتس، در بند ۱ ماده ۲، به تبیین و توصیف رفتار دولت کامله‌الوداد پرداخته و در بندهای ۲ و ۳^{۷۱}

67. Free Riding

68. Wouters, J. & De Meester, B., "The World Trade Organization: A Legal and Institutional Analysis", Intersentia, 2007, p. 27.

69. Cottier T. et al., op. cit., p. 15.

70. Horn H. & Mavroidis M., op. cit., p. 251.

۷۱. ۲- یک عضو به شرطی می‌تواند به اقدامی مغایر با بند ۱ ادامه دهد که چنین اقدامی در ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ فهرست‌شده و با شرایط مقرر در این ضمیمه انطباق داشته باشد.

این ماده، معافیت‌های این رفتار را برشمرده است.

وَن دِن بوش، سه مرحله را برای احراز نقض رفتار دولت کامله‌الوداد مندرج در بند ۱ ماده ۲، پیشنهاد می‌کند که عبارت‌اند از:

۱- آیا اقدام صورت گرفته، اقدام مشمول گاتس یا مؤثر بر خدمات است؟

۲- آیا خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مربوطه، خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه هستند؟

۳- آیا رفتاری نامطلوب‌تر [از رفتار با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات دیگر اعضا] در مورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات یک عضو اتخاذ شده است؟^{۷۲}

در گزارش هیئت رسیدگی در قضیه *EC – Bananas III* نیز اشاره شده است: «مطابق نظر ایالات متحده آمریکا، رفتار یک عضو، ناقض ماده خواهد بود، اگر سه عنصر موجود باشد: (۱) عضو [مزبور] اقدامی تحت شمول گاتس اتخاذ یا اعمال کند؛ (۲) عضو [مزبور] نتواند ادعا کند آن اقدام، معاف از رفتار دولت کامله‌الوداد است؛ (۳) اقدام متخذ در مورد خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات از رفتار با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه دیگر کشورها نامطلوب‌تر باشد».^{۷۳}

به نظر می‌رسد با پاسخ به سؤالات وَن دِن بوش تا حدود زیادی از ابهامات احتمالی در مورد بند ۱ ماده ۲، کاسته می‌شود. بنابراین به‌عنوان اولین مرحله، اقدامات مشمول موافقت‌نامه گاتس باید واکاوی شود که در زیر به آن پرداخته خواهد شد.

الف. اقدامات مشمول موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات

بند ۱ ماده ۲، دربردارنده عبارت «هر اقدام، مشمول موافقت‌نامه حاضر» است. این جمله‌بندی، به بند ۱ ماده ۱ موافقت‌نامه که در صدد تبیین قلمرو گاتس است، ارجاع می‌دهد که در آنجا بیان می‌دارد: «موافقت‌نامه حاضر، ناظر بر آن دسته از اقدامات^{۷۴} اعضاست که بر تجارت خدمات اثر می‌گذارد».^{۷۵} به عبارت دیگر، برای اینکه اقدامی تحت پوشش گاتس قرار گیرد باید توسط یکی از اعضای سازمان جهانی تجارت اتخاذ شده باشد و اقدام مذکور بر تجارت خدمات، اثرگذار باشد.

۳- مقررات موافقت‌نامه حاضر به‌گونه‌ای تفسیر نخواهد شد که اعضا را از اعطا یا دادن امتیاز به کشورهای همسایه به‌منظور تسهیل مبادلات خدمات در محدوده مناطق مرزی مجاور، که در محل تولید شده یا به مصرف می‌رسد بازدارد.

72. Cottier T. *et al.*, *op. cit.*, p. 53.

73. European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/ECU, 22 May 1997, p. 220, para. 4.641. Available at: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDocuments/10157/Q/WT/DS/27RECU.pdf, Last visited: 28 Dec. 2012.

74. Measures

75. *Ibid*, para. 7.298, p. 371.

می‌توان اقداماتی را که «بر تجارت خدمات اثر می‌گذارند»^{۷۶} به‌عنوان تحدیدی بر قلمرو رفتار دولت کامله‌الوداد قلمداد کرد تا فقط اقدامات اثرگذار بر تجارت خدمات در گستره رفتار مذکور قرار گیرد. قطعاً برای پی‌بردن به اینکه کدام اقدام^{۷۷} بر تجارت خدمات، اثرگذار^{۷۸} است، رویه سازمان جهانی تجارت، راهگشا خواهد بود.

در *EC - Bananas III*، رکن استیناف، موضع هیئت رسیدگی را تأیید کرد که معنای متداول «اثرگذار»^{۷۹} دامنه وسیعی را برای گاتس تصویر می‌کند؛ چنانچه بیان می‌دارد هیچ اقدامی نباید از پیش، از این دامنه مستثنا شود، بلکه هر اقدام اثرگذار بر عرضه خدمات، بدون در نظر گرفتن اینکه به‌طور مستقیم بر عرضه خدمات حاکم است یا اینکه [غیرمستقیم] باعث آثار دیگری می‌شود، و با این شرط که بر تجارت خدمات اثرگذار باشد، باید در نظر گرفته شود.^{۸۰} رکن استیناف در قضیه فوق تصریح می‌کند بند ۱ ماده ۲ زمانی اعمال می‌شود که اقدامات بر خدمات اثر داشته باشد نه اینکه فقط بر تجارت خدمات اثرگذار باشد. این بدین معنی است که نیازی نیست اقدامات اتخاذ شده به‌طور مستقیم بر تجارت خدمات اثرگذار باشد بلکه اقدامات متخذه در زمینه‌های دیگر را نیز که بر خدمات اثرگذار باشد در بر می‌گیرد.^{۸۱} این رویکرد، عملاً تضییقات عبارت «هر اقدام مشمول موافقت‌نامه حاضر» را کاهش می‌دهد. علاوه بر این، رکن استیناف، بین سه دسته اقدامات تجاری، تفاوت قائل شده؛ آن‌هایی که بر کالاها اثرگذار است، آن‌هایی که بر خدمات اثرگذار است و آن‌هایی که هم بر تجارت کالا و هم بر تجارت خدمات تأثیر می‌گذارد.^{۸۲} اقداماتی که منحصراً بر کالاها مؤثر است یا اصلاً بر تجارت اثر نمی‌گذارد باید مستثنا شود. اقداماتی که هم بر کالا و هم بر خدمات اثرگذار است در چارچوب قلمرو گات و مفاد

76. Affecting trade in services

۷۷. بند (الف) ماده ۲۸ گاتس، اقدام را این‌گونه تعریف می‌کند:

الف) «اقدام» به معنای هرگونه اقدام یک عضو در قالب یک قانون، مقرره، قاعده، رویه، تصمیم، عمل اداری یا در هر شکل دیگر است؛

۷۸. بند (ج) ماده ۲۸ گاتس، اقدامات مؤثر بر تجارت خدمات را این‌گونه معرفی می‌کند:

«اقدامات مؤثر بر تجارت خدمات اعضا» شامل اقدام در موارد زیر است:

- ۱- خرید، پرداخت یا استفاده از یک خدمت؛
- ۲- در رابطه با عرضه یک خدمت، دسترسی و استفاده از خدماتی که به‌طور کلی مورد نیاز اعضا برای ارائه به عموم است؛
- ۳- حضور، از جمله حضور تجاری اشخاصی از یک عضو برای عرضه خدمتی در قلمرو عضو دیگر؛

79. Affecting

80. European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/AB/R, 9 September 1997, p. 94, para. 220.

81. Cottier T. *et al.*, *op. cit.*, p. 53.

82. European Communities- Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/AB/R, *op. cit.*, pp. 94-5, para 221.

گاتس قرار می‌گیرد.^{۸۳}

لازم به ذکر است که بر اساس شق (ب) بند ۳ ماده ۱ گاتس، «خدمات» شامل هر نوع خدمتی در هر بخشی به‌استثنای خدمات عرضه‌شده در چارچوب اعمال اختیارات دولتی است. همچنین عبارت «تجارت خدمات» که در بند ۲ همین ماده به آن اشاره شده، ۴ روش را برای عرضه خدمات معرفی کرده که عبارت‌اند از: الف) از قلمرو یک عضو به قلمرو هر عضو دیگر؛^{۸۴} ب) در قلمرو یک عضو به مصرف‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر؛^{۸۵} ج) توسط عرضه‌کننده خدمت یک عضو از طریق حضور تجاری در قلمرو هر عضو دیگر؛^{۸۶} د) توسط عرضه‌کننده خدمت یک عضو از طریق حضور اشخاص حقیقی یک عضو در قلمرو هر عضو دیگر.^{۸۷}

همچنین باید اشاره کرد که وفق شق (الف) بند ۳ ماده ۱ گاتس، عبارت «اقدامات»، مشتمل بر اقداماتی است که دولت‌ها یا مقامات مرکزی، منطقه‌ای یا محلی یا تشکیلات غیردولتی در چارچوب اختیارات محوله از طرف دولت‌ها یا مقامات مرکزی، منطقه‌ای یا محلی انجام می‌دهند. بر اساس بند (الف) ماده ۲۸، اقدام فوق ممکن است در قالب یک قانون، مقرر، قاعده، رویه، تصمیم، عمل اداری یا به هر شکل دیگری اتخاذ شود.

نکته مهمی که در اینجا باید به آن اشاره شود این است که بند ۱ ماده ۱ به «تجارت خدمات» می‌پردازد درحالی‌که بند ۱ ماده ۲ به هنگام پرداختن به ذی‌نفعان رفتار دولت کامله‌الوداد، «خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات» را مورد توجه قرار می‌دهد. اگر صرفاً به جمله‌بندی بند ۱ ماده ۱ بسنده شود، ممکن است این اشتباه ایجاد شود که بند ۱ ماده ۲ فقط رفتار تبعیض‌آمیز در برابر خدمات را منع می‌کند. قطعاً چنین تفسیر مضیقی از رفتار دولت کامله‌الوداد، برخلاف منطوق و روح حاکم بر بند ۱ ماده ۲ خواهد بود. مقرر فوق، با ذکر عبارت «عرضه‌کنندگان خدمات» به‌طور صریح به روش‌های سوم و چهارم عرضه خدمات اشاره دارد و هرگونه رفتار تبعیض‌آمیز نسبت به عرضه‌کنندگان خدمات را نیز منع می‌کند.

بدون شک، هرگونه تلاش برای محدودکردن قلمرو اعمال رفتار دولت کامله‌الوداد درمورد خدمات و حذف عرضه‌کنندگان خدمات از شمول این رفتار، منجر به بی‌اثرشدن هدف بند ۱ ماده ۲ می‌شود که همانا تدارک شرایطی برای منع جامع اقدامات تبعیض‌آمیز در مقابل خدمات است.

83. *Ibid*, p. 95. para. 222.

۸۴. در این روش، نیازی نیست که عرضه‌کننده در کشوری که خدمات عرضه می‌کند، حضور داشته باشد.

۸۵. از این روش به «مصرف در خارج» نیز نام برده می‌شود، مانند گردشگری.

۸۶. از این روش به «حضور تجاری در خارج از کشور» نیز نام برده می‌شود، مانند راه‌اندازی شعبه شرکت بیمه.

۸۷. به‌عنوان مثال، عرضه‌کننده، پرسنل خود را برای عرضه خدمات به قلمرو عضو دیگری می‌فرستد.

رکن استیناف در قضیه *Canada-Autos* آزمونی را برای ماده ۲ گاتس معرفی کرد.^{۸۸} از نظر رکن استیناف، جمله‌بندی مقررہ القا می‌کند که تحلیل ماده ۲ باید در چند مرحله انجام شود: ابتدا در چارچوب بند ۱ ماده ۱ باید بررسی شود اقدام [متخذہ] تحت شمول گاتس است.^{۸۹} این بررسی نیازمند این است که وجود «تجارت خدمات» در یکی از چهار روش عرضه، احراز و اقدام موردنظر، بر تجارت تأثیر داشته باشد. پس از آن باید الزامات بند ۱ ماده ۲ بررسی شود، یعنی رفتار یک عضو، با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات دیگر اعضا باید با رفتار [آن عضو] با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه هر کشور دیگری ارزیابی و مقایسه شود.^{۹۰} در تکمیل این آزمون که رکن استیناف، آن را پیشنهاد داده، باید در مقایسه رفتار عضو مزبور با خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه، علاوه بر بررسی مطلوبیت نسبی رفتار، دو تعهد «فوراً» و «بدون قیدوشرط» نیز لحاظ شود. خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه و دو تعهد فوق در قسمت‌های آتی بررسی خواهد شد.

بنابراین، با عنایت به بند ۱ ماده ۲، بررسی عبارت «اقدامات تحت شمول»، در قلمرو گاتس که در بند ۱ ماده ۱ بیان شده، نشان از این دارد که نه‌تنها اقدامات مرتبط بر خدمات، بلکه اقدامات مرتبط با عرضه‌کنندگان خدمات در شمول موافقت‌نامه قرار می‌گیرد.

لازم است در این مجال به این نکته اشاره شود که بین گاتس و سرمایه‌گذاری خارجی ارتباطی برقرار می‌شود و آن ارتباط در جایی است که سرمایه‌گذاری خارجی بر تجارت خدمات اثرگذار باشد که در این حالت بر اساس بند ۱ ماده ۱ گاتس، سرمایه‌گذاری خارجی مؤثر بر تجارت خدمات، در شمول موافقت‌نامه قرار می‌گیرد. در بند ۲ ماده ۱ تجارت خدمات در ۴ روش عرضه تعریف شده که عبارت‌اند از: تجارت فرامرزی (روش اول)، مصرف خدمات در خارج از کشور (روش دوم)، عرضه خدمات از طریق حضور تجاری (روش سوم) و عرضه خدمات از طریق حضور اشخاص حقیقی (روش چهارم).

با توجه به بند (د) ماده ۲۸ گاتس، حضور تجاری در روش سوم، عرضه خدمات به معنای تأسیس هر نوع مؤسسه بازرگانی یا حرفه‌ای از طریق تشکیل، دراختیارگرفتن یا حفظ یک شخص حقوقی، ایجاد یا حفظ یک شعبه یا یک دفتر نمایندگی است. بنابراین سرمایه‌گذاری خارجی در حوزه خدمات که در شمول روش سوم عرضه قرار می‌گیرد، الزامات تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد مندرج در گاتس را ضروری می‌کند.^{۹۱} از این رو، تعهد دولت کامله‌الوداد در مورد موافقت‌نامه‌های سرمایه‌گذاری خارجی و منافع حاصل از آن، قابل اعمال است و این منافع باید در مورد تمام اعضای

88. Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry, WT/DS139/AB/R & WT/DS142/AB/R, 31 May 2000, pp. 55-6, paras. 170-171.

89. *Ibid.*, para. 152.

90. *Ibid.*, p. 56, para. 171.

91. Subedi, P., *International Investment Law: Reconciling Policy and Principle*, Hart, 2012, p. 37.

سازمان جهانی تجارت تعمیم یابد^{۹۲} مگر اینکه در جدول معافیت‌های ماده ۲ گاتس درج شده باشد.^{۹۳} شایان ذکر است که برخی به اشتباه، ارتباط بین گاتس و سرمایه‌گذاری خارجی در حوزه خدمات را از طریق موافقت‌نامه اقدامات سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت (TRIMS) می‌دانند که این تصور اشتباه است زیرا ماده ۱ این موافقت‌نامه اشعار می‌دارد: «این موافقت‌نامه تنها ناظر بر ضوابط سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت کالا است». بنابراین زمانی اقدامات ناشی از یک موافقت‌نامه دوجانبه سرمایه‌گذاری، ناقض تعهد دولت کامله‌الوداد مندرج در گاتس خواهد بود که اولاً، بر تجارت خدمات اثرگذار باشد. ثانیاً، در لیست معافیت‌های ماده ۲ گاتس درج نشده باشد و ثالثاً، اقدام مزبور، منجر به اتخاذ یا اعمال رفتاری شده باشد که از رفتار با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه دیگر کشورها که از طریق سرمایه‌گذاری ارائه شده است، نامطلوب‌تر باشد.

پس از طی مرحله اول از مراحل سه‌گانه مورد نظر *وَن دِن بوش*، نوبت به مرحله دوم، یعنی شناخت خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه می‌رسد که در زیر بررسی می‌شود.

ب. خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه

پس از بررسی مفهوم «اقدامات مشمول موافقت‌نامه»، مرحله بعدی این است که مشخص شود رفتار یک عضو در مورد «خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه» کشورهای دیگر، مطلوب‌تر از رفتاری بوده که در مورد دیگر اعضا انجام شده یا نه. در صورتی که پاسخ به سؤالات پیشین، مثبت باشد، عضو مزبور در چارچوب تعهدات خود باید «فوراً» و «بدون قید و شرط»، رفتاری را در پیش گیرد که از رفتار با دیگر اعضا «نامطلوب‌تر نباشد».

ارجاع به خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه، آن طور که در بند ۱ ماده ۲ قید شده، اثر محدودکننده دارد. لازم به توضیح است که منع تبعیض، اثر عمومی ندارد بلکه منحصر به خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات با وصف «مشابه» است.

همان طور که اشاره شد، رکن استیناف در *Canada-Autos* اظهار داشت، تطابق اقدام با بند ۱ ماده ۲ باید در چند مرحله پیگیری شود. آستانه توصیف باید از بند ۱ ماده ۱ باشد که مشخص شود اقدام انجام‌شده تحت پوشش گاتس هست یا نه. در مرحله بعد باید «تجارت خدمات» در یکی از روش‌های چهارگانه عرضه بوده و اقدام [موردنظر] بر تجارت خدمات، اثرگذار باشد. [...] اگر توصیف، دایر بر این بود که اقدام [انجام‌شده] تحت پوشش گاتس است، گام بعدی، انجام ارزیابی برای تشخیص تطابق اقدام صورت‌گرفته با مفاد بند ۱ ماده ۲ گاتس است. [...] اگر در

92. Lee, Y. S., "Bilateralism under the World Trade Organization", *Northwestern Journal of International Law & Business*, vol. 26, Issue 2, 2006, pp. 368-369.

93. برای کسب اطلاعات بیشتر در مورد شرط رفتار دولت کامله‌الوداد در موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری، ن.ک: UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, 2010. Available at: http://unctad.org/en/Docs/diaeia20101_en.pdf, Last visited: 3 Jan. 2015.

بررسی مشخص شد که خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات، «مشابه» نیستند، تحقیق متوقف می‌شود.^{۹۴} بنابراین، یکی از مهم‌ترین موضوعات در نقض رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب گاتس، تشخیص مشابهت خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات است که ذیلاً بررسی می‌شود.

۱. خدمات مشابه

به نظر می‌رسد نقطه آغازین در تبیین مفهوم مشابهت، شناخت معنی این واژه است. رکن استیناف در *EC-Asbestos* در ارتباط با بند ۴ ماده ۳ گات ۱۹۹۴ بیان می‌دارد که «مشابه» به معنی داشتن ویژگی‌ها و کیفیاتی تقریباً یکسان مانند شکل یا سایز و ... با برخی چیزهای دیگر است.^{۹۵} هرچند تعریف فوق در صدد بیان عبارات جایگزین بوده، نتوانسته درک مفید و کاربردی از واژه «مشابه»^{۹۶} ایجاد کند و راه را برای تفسیرهای گوناگون از این واژه باز کرده است. به همین دلیل، ضروری است برای نزدیک‌شدن به مفهوم «مشابهت»، با دقت بیشتری به هدف و مقصود ماده ۲ توجه شود.

هدف و مقصود ماده ۲، برقراری برابری در شرایط رقابت بین خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات وارداتی است. پس در تبیین مفهوم مشابهت باید برقراری مساوات در شرایط رقابت، مدنظر قرار گیرد.

یکی از راه‌هایی که به شناخت و تشخیص «خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه» کمک می‌کند، توسل به رویه گات در مورد «محصولات مشابه» در چارچوب ماده ۳ گات است. معیارهایی که در اختلافات پیشین برای تعریف و تبیین واژه «مشابه» به کار رفته است عبارت‌اند از: (۱) اقبال به محصول در بازار عرضه، (۲) سلايق و عادات مشتریان، (۳) ویژگی، ماهیت و کیفیت محصول. عامل دیگری که در برخی از موارد به آن توجه می‌شود، جایگاه محصول در نظام طبقه‌بندی محصولات بود.^{۹۷}

برخی از معیارهای فوق از قبیل ویژگی‌های فیزیکی، با توجه به غیرقابل لمس بودن خدمات، بی‌ربط به نظر می‌رسد، درحالی‌که این معیارها در سازماندهی کالاهای مشابه، نقش ویژه‌ای ایفا می‌کند. با توجه به رویه گات / سازمان جهانی تجارت در مورد محصولات مشابه، به نظر می‌رسد یکی از موارد راهگشا در حوزه خدمات، استفاده از لیست طبقه‌بندی خدمات است. در این لیست،

94. *Ibid.*, pp. 55-6, para. 170-171.

95. European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products, WT/DS135/AB/R, 12 March 2001, p. 34, para. 90. Available at: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDocuments/1236/Q/WT/DS/135ABR.pdf, Last visited: 17 Nov. 2012.

96. Like

97. European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products, *op. cit.*, pp. 38-9, para. 101.

خدمات در ۱۲ بخش اصلی و ۱۶۰ زیربخش طبقه‌بندی شده است.^{۹۸} در اینجا لازم است ذکر شود که نظام طبقه‌بندی خدمات نسبت به طبقه‌بندی مرکزی کالاها (CPC)^{۹۹} که دپارتمان امور اقتصادی و اجتماعی ملل متحد (UN DESA)^{۱۰۰} آن را ارائه کرده، جزئیات کمتری دارد و این بدان معنی است که محدوده وسیع‌تری از خدمات، واجد شرایط وصف خدمات مشابه است.

در همین راستا، سلايق و عادات مشتریان و همچنین مصرف‌نهایی^{۱۰۱} از خدمات، ممکن است برای شناسایی خدمات مشابه استفاده شود. رکن استیناف در *EC-Asbestos* ابراز می‌دارد که معیار «سلیقه و عادت مصرف‌کنندگان» به این مفهوم اشاره دارد که مصرف‌کنندگان تا چه حد مایل به انتخاب یک محصول به جای محصول دیگر و استفاده از آن هستند. همچنین مفهوم «مصرف‌نهایی» متضمن این معنی است که این محصولات تا چه حد، قادر به ارائه عملکردهای مشابه یا یکسان هستند.^{۱۰۲}

در اینجا سؤال تعیین‌کننده این خواهد بود که آیا در نظر مشتریان، دو خدمت موردنظر، قابلیت تعویض و جایگزینی دارند تا بتوان آن‌ها را به‌عنوان خدمات مشابه در نظر گرفت؟

برخی از محققین، مشابهت خدمات بر مبنای شیوه‌های عرضه را مدنظر قرار داده‌اند. هر چند که این محققین، این مسیر را برای ایجاد افتراق پیشنهاد داده‌اند، باید گفت این تفاوت مثلاً بین دو حالت عرضه برون‌مرزی که یکی با حضور عرضه‌کننده در قلمرو کشور دیگر و دیگری بدون حضور عرضه‌کننده انجام می‌شود معنی‌دار است، درحالی‌که روش‌های عرضه که در چارچوب ماده ۲ قرار می‌گیرد روش‌های ۳ و ۴^{۱۰۳} است. به نظر می‌رسد این طرح، به‌تنهایی برای تشخیص خدمات مشابه قابل اعمال نباشد.

بر اساس مطالب پیش‌گفته می‌توان معیاری اصلی برای تشخیص مشابهت خدمات پیشنهاد کرد که عبارت است از اینکه آیا در نظر مشتریان، خدمات موردنظر، قابل تعویض و جایگزینی با یکدیگر و دارای عملکرد مشابه هست؟

98. Services Sectoral Classification List, MTN.GNS/W/120, 10 July 1991. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/mtn_gns_w_120_e.doc, Last visited: 8 Jun. 2012.

99. Central Product Classification

100. United Nations Department of Economic and Social Affairs

101. Cossy, M., "Determining 'likeness' under the GATS: Squaring the Circle?", *WTO Economic Research and Statistics Division*, 2006, p. 21. Available at: http://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd200608_e.pdf, Last visited: 29 Apr. 2013.

102. European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products, *op. cit.*, p. 45, para. 117.

۱۰۳. روش ۱- از قلمرو یک عضو به قلمرو هر عضو دیگر؛

روش ۲- در قلمرو یک عضو به مصرف‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر؛

روش ۳- توسط عرضه‌کننده خدمت یک عضو از طریق حضور تجاری در قلمرو هر عضو دیگر؛

روش ۴- توسط عرضه‌کننده خدمت یک عضو از طریق حضور اشخاص حقیقی یک عضو در قلمرو هر عضو دیگر.

برای تشخیص این مشابهت می‌توان از معیارهای فرعی نظیر نظام طبقه‌بندی خدمات و یکسانی روش‌های عرضه بهره برد. پس از بحث درمورد خدمات مشابه، نوبت به بررسی معیارهای تشخیص مشابهت عرضه‌کنندگان خدمات می‌رسد که در ادامه می‌آید.

۲. عرضه‌کنندگان خدمات مشابه

در مقایسه با خدمات مشابه، برای تشخیص عرضه‌کنندگان خدمات مشابه؛ ابهامات بیشتری وجود دارد. هیئت رسیدگی در *EC - Bananas III* مقرر می‌دارد: «... معاملات عمده و همچنین هریک از زیربخش‌های مختلف خدمات که در سرفصل بخش ۶ (CPC) ذکر شده، مشابه هستند. درمورد عمده‌فروشی خدمات، فارغ از منشأ آن‌ها[...]]، تا حدی که این اشخاص، ارائه‌دهنده خدمات مشابه باشند، عرضه‌کنندگان خدمات مشابه تلقی می‌شوند».^{۱۰۴}

جمله‌بندی فوق، تشخیص عرضه‌کنندگان خدمات مشابه را منوط به احراز وجود مشابهت بین خدمات ارائه‌شده از طرف عرضه‌کنندگان کرده و این در حالی است که ممکن است خدمات، مشابه باشند اما بین عرضه‌کنندگان آن‌ها مشابهت معقول و منطقی وجود نداشته باشد. این امکان وجود دارد که به دلیل نبود مشابهت بین خدمات ارائه‌شده، بین عرضه‌کنندگان این خدمات، هرچند مشابه باشند، تمایز قائل شوند. به‌طور مثال ممکن است به ارائه‌دهندگان نوعی بیمه از یک کشور، امتیازاتی اعطا شود درحالی‌که به ارائه‌دهندگان انواع دیگر بیمه - فقط به دلیل نبود مشابهت در خدمات ارائه‌شده - امتناع شود؛ با اینکه ممکن است این عرضه‌کنندگان به‌طور متعارف مشابه تلقی شوند. به نظر می‌رسد از منظر هیئت‌های رسیدگی و رکن استیناف، معقول این بوده که بین عرضه‌کنندگان خدمات و خدمات عرضه‌شده، ارتباطی برقرار باشد؛ هرچند که در برخی موارد، چنانچه در مثال فوق ذکر شد، نبود مشابهت در خدمات عرضه‌شده، مستلزم عدم تشابه عرضه‌کنندگان نخواهد بود و در نظر نگرفتن این تشابه بین عرضه‌کنندگان، قطعاً تبعیض بین عرضه‌کنندگان خدمات مشابه و مغایر با تعهد مندرج در بند ۱ ماده ۲ است. به نظر می‌رسد مقرر در بند ۱ ماده ۲ درمورد رفتار برابر بین عرضه‌کنندگان خدمات مشابه، عرضه‌کنندگان بالفعل را پوشش می‌دهد و عرضه‌کنندگان بالقوه از شمول این مقرر خارج هستند. این نگاه به تأیید رکن استیناف در *Canada-Autos* رسیده است، آنجا که اشاره می‌کند: «یافته‌های هیئت رسیدگی درمورد ساختار بازار وسایل نقلیه موتوری و همچنین اینکه کدام شرکت‌ها ارائه‌دهندگان «بالفعل» خدمات عمده تجاری در زمینه وسایل نقلیه موتوری در کانادا هستند، بر اساس واقعیت شکل نگرفته‌اند».^{۱۰۵}

104. European Communities- Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, 22 May 1997, p. 378, para. 7.346. Available at: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDDocuments/46731/Q/WT/DS/27RUSA.pdf Last visited: 3 Mar. 2013.

105. Canada- Certain Measures Affecting the Automotive Industry, *op. cit.*, p. 53, para. 164.

چنانچه مشاهده می‌شود، رکن استیناف، هیئت رسیدگی را به‌خاطر عدم توجه در شناخت ارائه‌دهندگان واقعی خدمات عمده تجاری سرزنش می‌کند. از همین جا می‌توان دریافت که بین عرضه‌کنندگان بالفعل و بالقوه خدمات، تفاوت وجود دارد. باید خاطرنشان کرد برخی صاحب‌نظران، توجه به معیارهایی مانند مهارت‌ها، اندازه شرکت، حجم معاملات، تعداد کارکنان، نوع دارایی‌ها، زمینه‌های قبلی کسب‌وکار شرکت، تجهیزات فنی و تجربه و دانش را در احراز مشابهت عرضه‌کنندگان خدمات، مفید دانسته‌اند.^{۱۰۶}

پس از بحث و بررسی خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه، نوبت به مرحله سوم از مراحل سه‌گانه پیشنهادی *وَن دِن بوش* می‌رسد یعنی احراز اتخاذ رفتار نامطلوب‌تر با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات یک عضو نسبت به خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه دیگر اعضا که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

ج. رفتار [متخذه] نامطلوب‌تر نباشد^{۱۰۷}

بند ۱ ماده ۲ اشعار می‌دارد: «... رفتاری را درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات هر عضو دیگر در پیش خواهد گرفت که از رفتار درمورد خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه هر کشور دیگر نامطلوب‌تر نباشد».

همان طور که مشاهده می‌شود، ماده ۲ هیچ‌گونه راهنمایی و کمکی برای تبیین مفهوم «نامطلوب‌تر نباشد» ارائه نداده است. به نظر می‌رسد برای برطرف کردن این کاستی، باید از ماده ۱۷ گاتس که دربردارنده تعهد رفتار ملی است، استفاده شود.^{۱۰۸}

بند ۳ ماده ۱۷ گاتس بیان می‌دارد: «چنانچه رفتار رسماً مشابه یا رسماً متفاوت متخذه، شرایط رقابت را در قیاس با خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات مشابه عضو دیگر، به نفع خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات این عضو تغییر دهد، نامطلوب‌تر تلقی خواهد شد».

کاملاً روشن است که وقتی دو یا چند کشور، موافقت‌نامه‌ای با هم منعقد می‌کنند، انتظار دارند که طرف‌های موافقت‌نامه به تعهدات خود پایبند باشند. به نظر می‌رسد عبارت «نامطلوب‌تر نباشد»، بستری برای تحقق این تعهد است. آن چیزی که در بند ۳ ماده ۱۷، تضمینی برای تحقق این تعهد ایجاد می‌کند، استفاده از عبارت «شرایط رقابتی» است.^{۱۰۹}

106. Krajewski M., *National Regulation and Trade Liberalization in Services*, Kluwer Law International, 2003, p. 105.

107. No Less Favourable

108. Ortino, F. & Petersmann, E. U., eds., *The WTO Dispute Settlement System 1995 – 2003*, Kluwer Law International, 2004, p. 404.

109. Bhala, R., *International Trade Law: Interdisciplinary Theory and Practice*, LexisNexis, Third edition, 2007, p. 1589.

هیئت رسیدگی در *US - Section 337*^{۱۱۰} که به رفتار ملی در گات، توجه کرده بود، متذکر می‌شود برای اینکه رفتاری نامطلوب‌تر نباشد، نیاز به ایجاد فرصت‌های برابر مؤثر برای محصولات وارداتی به‌عنوان حداقل استاندارد قابل قبول در رابطه با اعمال قواعد، مقررات و الزامات دارد.^{۱۱۱} همچنین هیئت رسیدگی در بخش دیگری از این گزارش اظهار داشت، به‌منظور تشخیص اینکه آیا رفتار اتخاذشده نامطلوب‌تر بوده یا نه، تصمیم‌گیری باید بر مبنای تفاوت‌های ناشی از اقدام موردنظر و تأثیر بالقوه آن، نه بر اساس پیامدهای واقعی برای محصولات وارداتی خاص یا اثرات واقعی تجاری باشد.^{۱۱۲}

هیئت رسیدگی در *EC - Bananas III* اظهار می‌دارد: «... تعهد مندرج در بند ۱ ماده ۲ گاتس [...] باید چنان تفسیر شود که شرایط رقابتی‌ای را فراهم کند که [برای هیچ‌یک از خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه] نامطلوب‌تر نباشد».^{۱۱۳}

در واکنش به این نظر هیئت رسیدگی، جامعه اروپا (اتحادیه اروپا)، این نظر را در تناقض با قوانین عرفی تفسیر در حقوق بین‌الملل عمومی دانست و اظهار داشت که اعمال مفهوم «تغییر شرایط رقابتی» در بند ۱ ماده ۲ و جاهت ندارد و این مفهوم نباید در زمینه رفتار دولت کامله‌الوداد مدنظر قرار گیرد.^{۱۱۴} رکن استیناف، استدلال هیئت رسیدگی در بهره‌گیری از ماده ۱۷ برای تفسیر ماده ۲ را کاملاً قانع‌کننده ندانست.^{۱۱۵} شکات پرونده فوق، استدلال هیئت رسیدگی در مورد اعمال ماده ۲ در هر دو شکل تبعیض رسمی (قانونی) و عملی را تأیید کردند و اشاره کردند که عبارت «نامطلوب‌تر نباشد» که در ماده ۲ مندرج است، منحصر به اقدامات مشتمل بر تبعیض رسمی (قانونی) نیست و تبعیض عملی را نیز در بر می‌گیرد.^{۱۱۶}

رکن استیناف در این مورد اعلام می‌دارد: «ما معتقدیم عبارت «نامطلوب‌تر نباشد» در بند ۱ ماده ۲ باید طوری تفسیر شود که هم تبعیض رسمی (قانونی) و هم تبعیض عملی را در بر گیرد».^{۱۱۷} به نظر می‌رسد اشاره هیئت رسیدگی به بندهای ۲ و ۳ ماده ۱۷ گاتس و بند ۴ ماده ۳ گات نشان‌دهنده قصد تدوین‌کنندگان گاتس نسبت به ممنوعیت تام تمام اشکال تبعیض مستقیم و غیرمستقیم در بخش‌ها و روش‌های عرضه، تحت پوشش تعهدات خاص است.

110. United States - Section 337 of the Tariff Act of 1930, L/6439 - 36S/345, 7 November 1989. Available at: http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/87tar337.pdf Last visited: 12 Mar. 2013.

111. *Ibid.*, p. 38, para. 5.11 & p. 40, para. 5.14.

112. *Ibid.*, pp. 39-40, para. 5.13.

113. WTO, European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/ECU, 22 May 1997, p. 373, para. 7.304.

114. European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WR/DS27/AB/R, 9 September 1997, pp. 20-1, paras. 47-48.

115. *Ibid.*, p. 98, para. 231.

116. *Ibid.*, p. 34, para. 78.

117. *Ibid.*, p. 99, para. 234.

پس از بررسی مراحل سه‌گانه پیشنهادی *وَن دِن بوش*، در ادامه، مفاهیم «فوراً» و «بدون قیدوشرط» که متضمن تعهداتی برای کشور پذیرنده خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات است، بررسی خواهد شد.

د. «فوراً» و «بدون قیدوشرط»

واژه «فوراً» که متضمن تکلیفی برای کشور پذیرنده خدمات و حقی برای کشور عرضه‌کننده خدمات خارجی است، حکایت از آن دارد که طرف ذی‌نفع، به‌محض آنکه کشور اعطاکننده، در قلمرو موضوع، با دیگر اعضا، رفتاری مطلوب‌تر داشته باشد، حق بر رفتار دولت کامله‌الوداد خواهد یافت بدون آنکه نیازی به پرداخت معوض باشد.^{۱۱۸}

عبارت «بدون قیدوشرط» به این معنی است که تعمیم رفتار دولت کامله‌الوداد، بدون پرداخت هیچ هزینه‌ای انجام خواهد گرفت.^{۱۱۹} هیئت رسیدگی در *Canada-Autos* در تبیین عبارت «بدون قیدوشرط» ابراز می‌دارد: «ما با ژاپن هم‌نظریم که معنای متداول «بدون قیدوشرط» این است که منوط به شرایط نباشد».^{۱۲۰}

به نظر می‌رسد بند ۱ ماده ۲ به دنبال عطف بما سبق شرایط مطلوب‌تر موافقت‌نامه‌های جدید به موافقت‌نامه‌ها و امتیازات قبلی، البته در قلمرو موضوع، بدون پرداخت مابه‌ازا است. البته این تعمیم به امتیازات اعطاشده در گذشته و اثر آن بر موافقت‌نامه‌های بعدی، در چارچوب خدمات و عرضه‌کنندگان خدمات مشابه و فقط در مورد اعضای سازمان جهانی تجارت مجری خواهد بود. در قسمت‌های فوق، قلمرو رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب گاتس بررسی شد. رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب موافقت‌نامه فوق‌الذکر، مشتمل بر معافیت‌هایی است که اگر رفتاری مغایر با ماده ۲ از یکی از اعضای سازمان صادر شود و این رفتار در زمره معافیت‌های مندرج در ضمیمه ماده ۲ یا معافیت‌های مندرج در مفاد گاتس باشد، عضو مزبور، ناقض تعهد دولت کامله‌الوداد تلقی نخواهد شد. از این‌رو شناخت این معافیت‌ها در جهت کاهش تنش در روابط تجاری اعضای سازمان، بسیار مهم است که در ذیل این معافیت‌ها مطالعه می‌شود.

۵-۲. معافیت‌های رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب گاتس

بند ۲ ماده ۲ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات مقرر می‌دارد: «یک عضو به شرطی می‌تواند به

118. Herdegen, M., *Principles of International Economic Law*, Oxford University Press, 2013, p. 56.

119. Cole, T., *op. cit.*, p. 548.

120. Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry, WT/DS139/R - WT/DS142/R, 11 February 2000, p. 358, paras. 10.23 & 10.24. Available at: https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/DDFDocuments/32401/Q/WT/DS/142R.pdf Last visited: 2 Feb. 2013.

اقدامی مغایر با بند ۱ ادامه دهد که چنین اقدامی در ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ فهرست شده و با شرایط مقرر در این ضمیمه انطباق داشته باشد».

ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ شرایطی را مشخص می‌کند که به موجب آن، یک عضو به هنگام لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه گاتس از تعهداتش به موجب بند ۱ ماده ۲ معاف می‌شود.^{۱۲۱} نزدیک به دوسوم اعضای سازمان جهانی تجارت، معافیت‌هایی برای رفتار دولت کامله‌الوداد قید کرده‌اند. در مجموع، اعضا بیش از ۴۰۰ معافیت را در جدول معافیت‌های ماده ۲ ذکر کرده‌اند.^{۱۲۲} اقدامات معاف، اغلب در مورد حمل‌ونقل دریایی، ارتباطات، خدمات مالی و تجاری، معاهدات دوجانبه سرمایه‌گذاری و اقدامات مربوط به حضور اشخاص حقیقی است.^{۱۲۳} اعضا باید شرح بخش یا بخش‌هایی که مشمول معافیت می‌شوند، دلایل مشعر بر عدم تطابق با ماده ۲، کشور یا کشورهایی که مشمول معافیت مورد نظر می‌شوند، مدت زمان این معافیت‌ها و شرایط مورد نیاز برای معافیت را ذکر کنند.^{۱۲۴}

کوتیر و اوش^{۱۲۵} ابراز می‌دارند، در نظر گرفتن معافیت در ماده ۲۰ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت، الزاماً معادل با رفتار تبعیض‌آمیز نیست.^{۱۲۶} به همین ترتیب، در نظر گرفتن معافیت برای رفتار دولت کامله‌الوداد در چارچوب گاتس، الزاماً به معنای تأیید رفتار تبعیض‌آمیز نیست بلکه در نظر گرفتن معافیت‌های محدود برای رفتار دولت کامله‌الوداد برای جلوگیری از وقوع مشکل در تصویب دولت کامله‌الوداد بود.^{۱۲۷} چنانچه در بند ۶ ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ آمده، «چنین معافیت‌هایی اصولاً نباید از ۱۰ سال فراتر رود. در هر حال، این معافیت‌ها در ادوار بعدی آزادسازی تجاری، مورد مذاکره قرار خواهد گرفت». با اینکه انتهای این مهلت، ژانویه ۲۰۰۵ بود، هنوز کشورهای عضو، این معافیت‌ها را اعمال می‌کنند.^{۱۲۸} برخی از محققین معتقدند این مدت ۱۰ ساله برای اعضای اولیه سازمان است و اعضای که پس از آن و بر اساس ماده ۱۲ موافقت‌نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت^{۱۲۹} به سازمان پیوسته‌اند، این مدت، ۱۰ سال پس از

۱۲۱. بند ۱ ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲.

122. Van den Bossche P. & Zdouc W., *The Law and Policy of the World Trade Organization: Text Cases and Materials*, Cambridge University Press, 3rd edition, 2013, p. 341.

123. *Ibid.*

124. WTO, Services Schedules: Guide to reading the GATS schedules of specific commitments and the list of article II (MFN) exemptions; B. Lists of Article II (MFN) exemptions. Available at: http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/guide1_e.htm, Last visited: 9 Apr. 2013.

125. Cottier & Oesch

۱۲۶. کوتیر و اوش؛ همان، ص ۲۷۷.

127. Cottier T. *et al.*, *op. cit.*, p. 55.

128. Van den Bossche, P. & Zdouc, W., *op. cit.*, p. 341.

۱۲۹. ماده ۱۲ موافقت‌نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت مقرر می‌دارد:

اعلام معافیت‌های ماده ۲ توسط آن عضو است.

بند ۴ ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ وظیفه بررسی معافیت‌ها را به شورای تجارت خدمات محول کرده و بیان می‌دارد، شورای تجارت خدمات، تحقیق خواهد کرد که آیا شرایط به‌وجودآورنده نیاز به استفاده از معافیت‌ها هنوز حکم‌فرماست و همچنین تاریخ هرگونه بررسی بعدی را تعیین خواهد کرد؟ در راستای انجام این وظیفه شورای تجارت خدمات و بر اساس بند ۳ ضمیمه فوق،^{۱۳۰} شورا در سال‌های ۲۰۰۰، ۲۰۰۵ و ۲۰۱۰ نیاز به معافیت‌ها را بررسی کرد اما در هر سه بررسی به این نتیجه رسید که هیچ معافیتی وجود ندارد که دیگر موجه باشد.^{۱۳۱}

در معافیت‌های مندرج در گاتس، دو گونه معافیت به چشم می‌خورد؛ معافیت‌های قانونی مندرج در گاتس و معافیت‌های مندرج در ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲. در ادامه، هر دو دسته معافیت، به‌طور جداگانه تبیین خواهد شد.

الف. معافیت‌های قانونی مندرج در گاتس

بند ۳ ماده ۲ گاتس مقرر می‌دارد: «مقررات موافقت‌نامه حاضر به گونه‌ای تفسیر نخواهد شد که اعضا را از اعطا یا دادن امتیاز به کشورهای همسایه به‌منظور تسهیل مبادلات خدمات در محدوده مناطق مرزی مجاور، که در محل تولید شده یا به مصرف می‌رسد بازدارد».

وفق بند فوق، اعطای امتیاز به کشورهای همسایه در زمینه تجارت خدمات از اعمال رفتار دولت کامله‌الوداد، مستثنا شده است. اما این معافیت، منوط به این شرط شده که در محل، تولید شود یا به مصرف برسد.

علاوه بر این، در چارچوب بند ۳ ماده ۴ گاتس^{۱۳۲} ممکن است رفتار مطلوب‌تری نسبت به

۱- هر دولت یا قلمرو گمرکی مجزایی که در اداره روابط تجاری خارجی و سایر امور پیش‌بینی‌شده در موافقت‌نامه حاضر و موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه، خودمختاری کامل داشته باشد، می‌تواند طبق شرایطی که میان آن و سازمان جهانی تجارت توافق می‌شود، به موافقت‌نامه حاضر ملحق شود. چنین الحاقی، ناظر بر موافقت‌نامه حاضر و موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه منضم به آن خواهد بود.

۲- تصمیمات مربوط به الحاق، به عهده کنفرانس وزیران است. کنفرانس وزیران، توافق راجع به شرایط الحاق را با اکثریت دو-سوم اعضای سازمان جهانی تجارت تصویب خواهد کرد.

۳- الحاق به موافقت‌نامه‌های تجاری میان چند طرف [بدون الزام عضویت همه اعضای گات] مشمول مقررات آن موافقت‌نامه خواهد بود.

۱۳۰. شورای تجارت خدمات، تمام معافیت‌های اعطاشده برای مدت بیش از ۵ سال را بررسی خواهد کرد. نخستین بررسی از این نوع، حداکثر ۵ سال پس از لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت، انجام خواهد گرفت.

131. Van den Bossche, P. & Zdouc, W., *op. cit.*, pp. 341-2.

۱۳۲. بند ۳ ماده ۴ اشعار می‌دارد:

کشورهایی در کمترین درجه توسعه‌یافتگی اتخاذ شود.

همچنین در چارچوب موافقت‌نامه یکپارچه اقتصادی برای آزادسازی تجارت خدمات، مشروط بر اینکه موافقت‌نامه، تنها دربرگیرنده کشورهای درحال توسعه باشد، ممکن است رفتار مطلوب‌تری در قبال اشخاص حقوقی تحت کنترل یا متعلق به اشخاص حقیقی کشورهای طرف چنین موافقت‌نامه‌ای اتخاذ شود.^{۱۳۳}

در ماده ۱۳ گاتس،^{۱۳۴} تدارکات دولتی به شرط آنکه در جهت اهداف حاکمیتی باشد از شمول ماده ۲ و رفتار دولت کامله‌الوداد، مستثنا شده است.

استثنائات بیشتری که در ماده ۱۴ گاتس قید شده، به اعضا این امکان را می‌دهد که برای دفاع از اخلاق عمومی یا حفظ نظم عمومی، حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه، جلوگیری از روش‌های مکارانه و متقلبانه، حفظ مطالب خصوصی افراد، ایمنی و اجتناب از وضع مالیات مضاعف و ... تدابیری اتخاذ کنند.^{۱۳۵} البته این اقدامات باید به گونه‌ای اعمال شود که

در اجرای بندهای ۱ و ۲، اولویت خاصی به کشورهای عضو در کمترین درجه توسعه‌یافتگی داده خواهد شد. به علت وضعیت اقتصادی خاص کشورهای در کمترین درجه توسعه‌یافتگی و نیازهای تجاری، مالی و توسعه‌ای این کشورها، توجه خاصی به مشکل جدی آن‌ها در قبول تعهدات موضوع مذاکره خواهد شد.

۱۳۳. شق (ب) بند ۳ ماده ۵ گاتس

۱۳۴. بند ۱ ماده ۱۳ بیان می‌دارد:

۱- مقررات مواد ۲، ۱۶ و ۱۷ درمورد قوانین، مقررات یا الزامات حاکم بر تدارکات خدمات توسط مؤسسات دولتی جهت مقاصد دولتی و نه به منظور فروش مجدد تجاری یا به قصد استفاده در عرضه خدمات برای فروش تجاری قابل اعمال نخواهد بود.

۱۳۵. ماده ۱۴ گاتس تحت‌عنوان استثنائات کلی، مقرر می‌دارد:

با توجه به این الزام که اقدامات مزبور نباید به گونه‌ای اجرا شود که به صورت وسیله‌ای برای اعمال تبعیض دلبخواهانه یا غیرقابل توجیه میان کشورهای دارای شرایط مشابه یا برای برقراری محدودیتی پنهانی درمورد تجارت خدمات درآیند، هیچ چیز در موافقت‌نامه حاضر به گونه‌ای تفسیر نخواهد شد که مانع هیچ عضوی از اتخاذ یا اجرای اقداماتی شود که:

(الف) برای دفاع از اخلاق عمومی یا حفظ نظم عمومی لازم است؛

(ب) برای حفظ حیات یا بهداشت انسان، حیوان یا گیاه لازم است؛

(ج) برای تضمین رعایت قوانین یا مقرراتی که با مقررات موافقت‌نامه حاضر، از جمله مقررات مربوط به موارد زیر مغایرت ندارد، لازم است:

۱- جلوگیری از روش‌های مکارانه و متقلبانه یا مقررات مربوط به رسیدگی به آثار قصور بر قراردادهای خدمات؛

۲- حفظ مطالب خصوصی افراد در رابطه با پردازش و انتشار اطلاعات شخصی و حفظ جنبه محرمانه بایگانی‌ها و حساب‌های افراد؛

۳- ایمنی؛

(د) با ماده ۱۷ مغایرت دارد، مشروط بر اینکه هدف تفاوت رفتار، تضمین وضع یا وصول عادلانه یا مؤثر مالیات‌های مستقیم درمورد خدمات یا عرضه‌کنندگان خدمات اعضای دیگر باشد؛

تبعیضی بین کشورها قائل نشود.

به همین ترتیب در ماده ۱۴ مکرر، تدابیر مربوط به منافع امنیتی، عرضه خدمات مربوط به تأسیسات نظامی، موارد مربوط به مواد قابل شکافتن و گداختن [هسته‌ای]، اقدامات مربوط به هنگام جنگ یا دیگر وضعیت‌های اضطراری و همچنین اقدامات عضو مزبور برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، طبق تعهداتش بر اساس منشور ملل متحد، از شمول ماده ۲ مستثنا شده است.

ب. معافیت‌های مندرج در ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ (معافیت‌های انتخابی)

چنانچه بند ۲ ماده ۲ مقرر می‌دارد، یک عضو به شرطی می‌تواند به اقدامی مغایر با بند ۱ ادامه دهد که چنین اقدامی در ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ فهرست شده و با شرایط مقرر در این ضمیمه انطباق داشته باشد. واژه «ادامه دهد»، حکایت از این دارد که بند ۲ ماده ۲ فقط شامل اقداماتی است که قبل از لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت وجود داشت. همه اعضای اصلی سازمان، قبل از لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت برای یک بار، این امکان را داشته‌اند که خود را در برخی اقدامات خاص از شرط دولت کامله‌الواداد، معاف کنند. پس از لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه فوق، اعمال معافیت‌های جدید باید در قالب سخت‌گیرانه ماده ۹ موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت^{۱۳۶} پیگیری شود.^{۱۳۷}

ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ متناسب با اعضای اصلی است. چنانچه قبلاً نیز اشاره

ه) با ماده ۲ مغایرت دارد، مشروط بر اینکه تفاوت رفتار از موافقت‌نامه‌ای درباره اجتناب از وضع مالیات مضاعف یا مقرراتی در مورد اجتناب از وضع مالیات مضاعف در هر موافقت‌نامه یا ترتیب بین‌المللی دیگر که عضو مزبور در آن مشارکت دارد، ناشی شده باشد.

۱۳۶. بند ۳ ماده ۹ موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت مقرر می‌دارد:

در اوضاع و احوال استثنایی، کنفرانس وزیران می‌تواند تصمیم بگیرد که تعهدی که موافقت‌نامه حاضر یا هریک از موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه بر عهده یک عضو قرار داده است لغو شود، مشروط بر اینکه چنین تصمیمی با [اکثریت] سه-چهارم اعضا اتخاذ شود، مگر اینکه در این بند، ترتیبات دیگری مقرر شده باشد.

الف) تقاضای لغو تعهد در خصوص موافقت‌نامه حاضر، جهت بررسی طبق رویه تصمیم‌گیری از طریق اجماع، تسلیم کنفرانس وزیران خواهد شد. کنفرانس وزیران، مدتی را جهت بررسی درخواست مزبور تعیین خواهد کرد که حداکثر ۹۰ روز خواهد بود. اگر ظرف این مدت، اجماع حاصل نشود، هر تصمیمی برای اجازه لغو تعهد با [اکثریت] سه-چهارم ۵ اعضا اتخاذ خواهد شد. ب) تقاضای لغو تعهد در خصوص موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه مذکور در ضمیمه ۱ الف) یا ۱ ب) یا ۱ ج) یا ضمیمه آن‌ها، جهت بررسی طی مدتی که از ۹۰ روز تجاوز نخواهد کرد، بدو، و بسته به مورد، تسلیم شورای تجارت کالا، شورای تجارت خدمات یا شورای جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری خواهد شد. در خاتمه این مدت، شورای مربوط، گزارشی را تسلیم کنفرانس وزیران خواهد کرد.

۱۳۷. بند ۲ ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده اشعار می‌دارد: هرگونه معافیت جدیدی پس از تاریخ لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت، به‌موجب بند ۳ ماده ۹ این موافقت‌نامه رسیدگی خواهد شد.

شد، اعضای جدید از زمان الحاق به سازمان، از فرصتی برابر با اعضای اصلی بهره‌مند خواهند شد به طوری که هیچ تفاوتی بین اعضای اصلی و جدید وجود نداشته باشد. در مورد کشورهای ملحق شده، پروتکل الحاقی می‌تواند شامل جدول معافیت‌ها باشد؛ چنانچه در مورد عربستان سعودی،^{۱۳۸} چین^{۱۳۹} و دیگر کشورهای ملحق شده به سازمان جهانی تجارت، این معافیت‌ها ضمیمه پروتکل الحاقی آن‌ها بود.

امکان دیگری که در پرتو آن، یک عضو می‌تواند خود را از تعهد به رفتار دولت کامله‌الوداد مستثنا کند، استناد به ماده ۱۳ موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت است. بند ۱ این ماده بیان می‌دارد: «موافقت‌نامه حاضر و موافقت‌نامه‌های تجاری چندجانبه مذکور در ضمیمه ۱ و ۲ در میان یک عضو و یک عضو دیگر، چنانچه هریک از این اعضا به هنگام عضویت با اجرای آن‌ها موافق نباشند قابل اجرا نخواهد بود». البته بند ۲ ماده مذکور، پذیرش استناد اعضای اصلی (که طرف متعاقد گات ۱۹۴۷ بودند) به بند ۱ را مشروط به استناد قبلی آن‌ها به ماده ۳۵ گات ۱۹۴۷ و نفوذ آن در زمان لازم‌الاجرا شدن موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت کرده است.

نتیجه

در حقوق بین‌الملل، کشورها مکلف به همکاری با یکدیگر بر اساس منشور ملل متحد و پایبندی به اصل عدم تبعیض هستند.^{۱۴۰} در واقع، ایجاد گات در جهت تقبیح رفتار تبعیض‌آمیز بود که باعث شده بود تجارت بین‌المللی به سمت توسعه بلوک‌های اقتصادی برود. گواه بر این مدعی، تأکید بر عدم تبعیض در ماده ۳ گات است.

رفتار دولت کامله‌الوداد با تمرکز بر چندجانبه‌گرایی و بسیار فراتر از روابط دوجانبه تجاری، دارای اثر هماهنگ‌سازی است^{۱۴۱} که این اثر چندجانبه در مقررره مربوط به رفتار فوق در حقوق سازمان جهانی تجارت، تبلور یافته است. می‌توان گفت چندجانبه‌گرایی رفتار دولت کامله‌الوداد، محصول اراده جهانی برای مبارزه و ممانعت از اعمال تبعیض است.

از مهم‌ترین اثرات رفتار دولت کامله‌الوداد بدون قیدوشرط، اثر آنی، بدون قیدوشرط و خودکار آن است. به محض آنکه رفتار مطلوب‌تری نسبت به یکی از طرفین موافقت‌نامه اعطا شود، این رفتار به طور خودکار به دیگر طرف‌های این موافقت‌نامه نیز تسری می‌یابد.

138. WTO, *Protocol on the Accession of the Kingdom of Saudi Arabia*, Cambridge University Press, 2005, p. 434.

139. Cheong, C. et al., *Handbook on China's WTO Accession and Its Impacts*, World Scientific Publishing Co. Pte Ltd, 2003, p. 354.

140. Ustor, E., "The Most-Favoured-Nation Clause in the Law of Treaties", *Yearbook of the International Law Commission*, vol. II, 1968, p. 168.

Available at: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1127.pdf Last visited: 6 Dec. 2012.

141. *Ibid.*

یکی دیگر از مهم‌ترین اثرات رفتار دولت کامله‌الوداد، ایجاد تعهد به نفع ثالث است. در صورتی که برای یکی از طرف‌های موافقت‌نامه، رفتار مطلوب‌تری نسبت به آنچه به دیگران اعطا شده، در نظر گرفته شود، بر اساس دولت کامله‌الوداد بدون قید و شرط، کشور اعطاکننده مکلف است فوراً و بدون قید و شرط،^{۱۴۲} این رفتار را به طرف‌های دیگر نیز تعمیم دهد.

شایان ذکر است، اثر معافیت‌های رفتار دولت کامله‌الوداد، لغو تعهد دولت در چارچوب ماده ۲ گاتس است. رفتار دولت کامله‌الوداد و معافیت‌های آن، بر تعهدات دسترسی به بازار^{۱۴۳} و رفتار ملی^{۱۴۴} اثری ندارد. یک عضو سازمان جهانی تجارت ممکن است به برخی از اعضا، دسترسی به بازار و رفتار ملی را مطلوب‌تر از آن چیزی که در جدول تعهدات خاص قید کرده، اعطا کند، بدون آنکه تعهدی به اعطای رفتار مشابه به دیگر اعضا داشته باشد. به عبارت دیگر، در تعهدات خاص، تبعیض در اعطای رفتار مطلوب‌تر نسبت به موارد مندرج در جدول تعهدات خاص، اجازه داده شده است.^{۱۴۵}

این نکته قابل تأمل است که اگر عضو سازمان در یک بخش یا زیربخش یا روش‌های عرضه خدمات، هیچ تعهدی را متقبل نشده باشد، اضافه‌شدن معافیت از رفتار دولت کامله‌الوداد می‌تواند راه را برای تبعیض کامل باز کند.^{۱۴۶}

با عنایت به اینکه ایران در مسیر الحاق به سازمان جهانی تجارت است، پیشنهاد می‌شود برای جلوگیری از رخداد چالش‌های جدی پس از عضویت در سازمان جهانی تجارت، آگاهی از قوانین و مقررات سازمان و همچنین تطبیق مفاد موافقت‌نامه‌های آن با قوانین اساسی و عادی و همچنین مقررات و آیین‌نامه‌های موجود، افزایش داده شود تا در صورت ضرورت، به اصلاح مقررات مذکور یا حفظ آن‌ها و درج در جدول تعهدات خاص پرداخته شود. همچنین یکی از موارد جدی در مسیر عضویت و پس از آن، تعامل سازنده سیاسی و اقتصادی ایران با دیگر کشورهاست که نیازمند هماهنگی در قالب چارچوب‌های تعریف‌شده با توجه به اصول و ارزش‌ها و سه اصل اساسی عزت، حکمت و مصلحت است. موضوع مهم دیگر اینکه برای تنظیم پروتکل الحاقی و جداول تعهدات خاص، به‌ویژه ضمیمه مربوط به معافیت‌های ماده ۲ گاتس، شناخت درستی از شرایط کالاها و خدمات داخلی و همچنین ظرفیت‌های رقابتی آن‌ها لازم است.

یکی دیگر از مواردی که توجه ویژه طلب می‌کند، شرط رفتار دولت کامله‌الوداد در موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری بین ایران و سایر کشورها است. در مواردی که اقدامات

۱۴۲. بند ۱ ماده ۲ گاتس

۱۴۳. ماده ۱۶ گاتس

۱۴۴. ماده ۱۷ گاتس

145. Macrory, P. et al., eds., op. cit., pp. 829-830.

146. Ibid.

متخذه در حیطه این موافقت‌نامه‌ها، مؤثر بر تجارت خدمات باشد، بر اساس بندهای ۱ و ۲ ماده ۱ گاتس در شمول گاتس قرار می‌گیرد و اختلافات ناشی از آن، تحت پوشش آیین حل‌وفصل اختلافات سازمان جهانی تجارت که سازوکاری بین‌الدولی دارد قرار می‌گیرد.^{۱۴۷} با نگاهی به لیست معافیت‌های ماده ۲ گاتس که اعضای سازمان تنظیم کرده‌اند، وضعیت موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری در سه وضعیت نمایان شده است:

۱- معافیت کامل همه موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری: کاستاریکا، اردن، کویت، اروگوئه، ترینیداد و توباگو و ترکیه، تمام تعهدات مندرج در موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری‌شان را از شمول رفتار دولت کامله‌الوداد مستثنا کرده‌اند.

۲- معافیت برخی جنبه‌های موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری: برای نمونه، کانادا، شیلی و لهستان، روش‌های حل‌وفصل اختلافات بین سرمایه‌گذار و کشور میزبان را از شمول رفتار دولت کامله‌الوداد مستثنا کرده‌اند.

۳- عدم معافیت موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری: در لیست بسیاری از اعضای سازمان، هیچ اشاره‌ای به موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری نشده که این ممکن است ناشی از ناآگاهی یا عدم درج عمدی یا به حساب‌نیابردن موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری در شمول گاتس یا قبول اعمال گاتس بر این موافقت‌نامه‌ها باشد.

با توجه به مفاد مندرج در موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری ایران با دیگر کشورها، به نظر می‌رسد یکی از حالت‌های ۱ یا ۲ یا ترکیبی از آن‌ها باید مدنظر قرار گیرد و قبل از نهایی‌شدن عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت در پروتکل الحاقی و لیست معافیت‌های ماده ۲ لحاظ شود.

در پایان لازم است اشاره شود، تا زمانی که سازوکارهای داخلی اصلاح نشود، عضویت در سازمان جهانی تجارت برای ایران، جز دردسر، چیزی به دنبال نخواهد داشت. به همین دلیل نباید در صنایع تولیدی و خدماتی نوپا، تعهداتی را متقبل شد زیرا ورود این صنایع نوپا به عرصه رقابت با صنایع خارجی، مساوی با نابودی و ورشکستگی آن صنعت خواهد بود. به همین منظور باید مطالعات دقیقی در حوزه‌های کالا، خدمات و مالکیت فکری انجام شود و نقاط قوت و ضعف آن به تفکیک بخش، مشخص شود تا آگاهانه و محتاطانه به درج تعهدات و معافیت‌ها در جداول اقدام شود.

147. Sauvants, P., ed., *Appeals Mechanism in International Investment Disputes*, Oxford University Press, 2008, p. 270.

منابع:

الف) فارسی

– کتاب

- بیگزاده، ابراهیم؛ حقوق سازمان‌های بین‌المللی، مجد، ۱۳۸۹.
- شیروی، عبدالحسین؛ حقوق تجارت بین‌الملل، چاپ دوم، سمت، ۱۳۹۰.
- موسوی شفتائی، سیدمسعود؛ هژمونی امریکا در عصر نومحافظه‌کاران، انتشارات دانشگاه سمنان، ۱۳۸۸.

– مقاله

- کوتیر، توماس و ماتیاس اوش؛ «تبعیض مستقیم و غیرمستقیم در حقوق سازمان تجارت جهانی و اتحادیه اروپا»، ترجمه: مهریار راشدی، ویژه‌نامه مجله حقوقی بین‌المللی، زمستان ۱۳۹۱.
- گالاچر، اسکات؛ «موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات سازمان جهانی تجارت و تجارت بین‌المللی خدمات حقوقی»، ترجمه: مسعود کمالی اردکانی، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۳۹، ۱۳۸۷.

ب) انگلیسی

- Books and Articles

- Bhala R., *International Trade Law: Interdisciplinary Theory and Practice*, LexisNexis, Third edition, 2007.
- Brown E. *et al*, “How We Got Here: The Road to GATS”, *Progress in Development Studies*, No. 8, 2008.
- Cheong C. *et al.*, *Handbook on China's WTO Accession and Its Impacts*, World Scientific Publishing Co Pte Ltd, 2003.
- Cole T., “The Boundaries of Most Favored Nation Treatment in International Investment Law”, *Michigan Journal of International Law*, vol. 33, 2012.
- Cossy M., “Determining ‘likeness’ under the GATS: Squaring the Circle?”, *WTO Economic Research and Statistics Division*, 2006.
- Cottier T. *et al.*, *Regulatory Barriers and the Principle of Non-discrimination in World Trade Law*, University of Michigan Press, 2000.
- Dinwoodie G. & Dreyfuss R., *A Neofederalist Vision of TRIPS: The Resilience of the International Intellectual Property Regime*, Oxford University Press, 2012.
- Haynes J. *et al.*, *World Politics: International Relations and Globalisation in the 21st Century*, Routledge, 2013.

- Herdegen M., *Principles of International Economic Law*, Oxford University Press, 2013.
- Hibbert E., “The New Framework for Global Trade in Services – All about GATS”, *The Service Industries Journal*, Volume 23, 2003.
- Hocking B. & McGuire S., eds., *Trade Politics: International, Domestic, and Regional Perspectives*, Routledge, 1999.
- Hornbeck S. K., “The Most-Favored-Nation Clause in Commercial Treaties: Its Function in Theory and in Practice and Its Relation to Tariff Policies”, *Bulletin of the University Of Wisconsin: Economics and Political Science Series*, vol. 6, 1910.
- Horn H. & Mavroidis M., “Economic and Legal Aspects of the Most-Favored-Nation Clause”, *European Journal of Political Economy*, vol. 17, 2001.
- ILC Yearbook 1978, vol. II, Part Two, 16, United Nations Publication, New York, 1979.
- Jackson J., *The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations*, MIT Press, Second Edition, 1997.
- Keohane R., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey, Princeton University Press, 2005.
- Keohane R., “Reciprocity in International Relations”, *International Organization*, vol. 40, 1986.
- Krajewski M., *National Regulation and Trade Liberalization in Services*, Kluwer Law International, 2003.
- Lampe M., “How much Trade Liberalization Was There in the World before and after Cobden-Chevalier?”, Paper presented to the Conference “New Perspectives on the Great Specialization in the Nineteenth Century: Growth, Welfare and Interdependence” at UC Davis, May 6 – 7, 2011.
- Lee Y.S., “Bilateralism under the World Trade Organization”, *Northwestern Journal of International Law & Business*, vol. 26, Issue 2, 2006.
- OECD, GATS: The Case for Open Services Markets, 2002.
- Ortino F. & Petersmann E. U., eds., *The WTO Dispute Settlement System 1995 – 2003*, Kluwer Law International, 2004.
- Macrory P. et al., eds., *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis*, Springer, vol. I, 2005.
- Rubin S., “Most-Favored-Nation Treatment and the Multilateral Trade Negotiations: A Quiet Revolution”, *Maryland Journal of International Law*, vol. 6, 1981.
- Sauvart P., ed., *Appeals Mechanism in International Investment Disputes*, Oxford University Press, 2008.
- Schill S., *The Multilateralization of International Investment Law*, Cambridge University Press, 2009.
- Stewart P., *The Gatt Uruguay Round: A Negotiating History (1986-*

-
- 1992), Kluwer Law and Taxation Publishers, 1993.
- Stewart P., *The Gatt Uruguay Round: A Negotiating History (1986-1994)*, Kluwer Law International, vol. IV, 1999.
 - Stiglitz E. J., *Globalization and Its Discontents*, W. W. Norton & Company, London, 2002.
 - Subedi P., *International Investment Law: Reconciling Policy and Principle*, Hart Publishing, 2012.
 - Trebilcock M. & Howse R., *The Regulation of International Trade*, Routledge, 3rd Edition, 2005.
 - Trebilcock M. et al, *The Regulation of International Trade*, Routledge, Fourth Edition, 2013.
 - Ustor E., The Most-Favoured-Nation Clause in the Law of Treaties, Yearbook of the International Law Commission, vol. II , 1968.
 - Van den Bossche P. & Zdouc W., *The Law and Policy of the World Trade Organization: Text Cases and Materials*, Cambridge University Press, 3rd edition, 2013.
 - Wouters J. & De Meester B., *The World Trade Organization: A Legal and Institutional Analysis*, Intersentia, 2007.
 - WTO, *The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations*, Cambridge University Press, Seventeenth printing, 2010.
 - Yanai A., “The Function of the MFN Clause in the Global Trading System”, *IDE APEC Study Centre*, Working Paper Series 01/02 – No. 3, 2002.
 - Zimmerman J., *Interstate Economic Relations*, State University of New York Press, 2004.

- Documents, Awards and Reports

- Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry, WT/DS139/R - WT/DS142/R, 11 February 2000.
- Canada – Certain Measures Affecting The Automotive Industry, WT/DS139/AB/R & WT/DS142/AB/R, 31 May 2000.
- Draft Final Act Embodying the Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations.
- European Communities – Measures Affecting Asbestos and Asbestos - Containing Products, WT/DS135/AB/R, 12 March 2001.
- European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/AB/R, 9 September 1997.
- European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/ECU, 22 May 1997.
- European Communities - Regime for the Importation, Sale and Distribution of Bananas, WT/DS27/R/USA, 22 May 1997.

- Services Sectoral Classification List, MTN.GNS/W/120, 10 July 1991.
- UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, 2010.
- United States - Section 337 of the Tariff Act of 1930, L/6439 - 36S/345, 7 November 1989.
- WTO, Services Schedules: Guide to reading the GATS schedules of specific commitments and the list of article II (MFN) exemptions.
- WTO, Protocol on the Accession of the Kingdom of Saudi Arabia, Cambridge University Press, 2005.